

BARABA TATARLARININ DİLİ ÜZERİNE BİR İNCELEME*

Nesrin GÜLLÜDAĞ*

ÖZET

Baraba Tatarlarının yaşadıkları bölge, Rusya'da Novosibirsk ilinin sınırları içerisinde. İklim şartları ve coğrafya itibarıyla, yeryüzünün yaşanması en zor bölgelerinden biri olan Sibiry'a'nın sakinlerinden olan Baraba Tatarlarının nüfusu, 1980'li yılların başında 8000 kişi olarak gösterilmiştir. Baraba Tatarları önceleri Şamanizm inancına bağlı iken, 18. yüzyıldan itibaren İslamiyeti kabul etmeye başlamışlardır. Avcılık, balıkçılık, hayvan yetiştiriciliği, tarım ve küçük el sanatları başlıca geçim kaynakları arasındadır.

Baraba Tatarlarının orta ve genç kuşağı Rusça ve Tatarca'yı kullanırken, Baraba Tatarcası daha çok yaşlı kuşak tarafından bilinmektedir. Baraba Tatarcasında, Tatarca Başkurtça ve Kazakça etkisinin yanı sıra, Kıpçak lehçelerinin özelliklerine de rastlanır. Bu çalışmada, Baraba Tatarları ve onların dil özellikleri üzerinde durulmuştur. L. B. Dimitreva 1950 yılında, Barabaların yaşadığı, Krupkaevka, Kusyukeevka, İngildinka köylerinden folklor malzemeleri derlemiştir. Bu çalışma, Dimitreva'nın derlediği mevcut malzemeden hareketle ses bilgisi ve şekil bilgisi olmak üzere, metne dayalı bir gramer çalışmasıdır. Ayrıca metindeki kelimelerden oluşan bir sözlük çalışmanın sonuna eklenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Baraba Tatarcası, Sözvarlığı, Baraba Tatarları, Ses Bilgisi, Şekil Bilgisi.

A STUDY ON THE LANGUAGE OF BARABA TATARS

ABSTRACT

Baraba Tatars live in Novosibirsk in Russia. The population of Baraba Tatars was about 8000 in 1980 because Siberia, the region they live has many climatic and geographical difficulties. Baraba Tatars' religion was Shamanism, and they had began to convert into Islam since eighteenth century. Their livelihoods are hunting, fishing, livestock raising, farming and handicrafts.

While middle age and young generation speak Russian and Tatar language, Baraba Tatar language is used by older generation. In Baraba Language, as well as Tatar, Bashkir and Kazakh languages, some characteristics of Kypchak language are found. In this study, Baraba Tatars and the characteristics of their language are discussed. L. B. Dimitreva collected some folkloric materials in 1950 from some villages in which Barabara Tatars lived such as Krupkaevka, Kusyukeevka, İngildinka. This study is a text-based phonetic, morphological and grammatical study based on materials collected by Dimitreva. Besides a vocabulary is enclosed based on the words used in the text.

Key Words: Baraba Tatar language, vocabular, Baraba Tatars, phonetics, morphology

GİRİŞ

1.Yaşadıkları Coğrafya

Batı Sibiry'a'nın ormanlık alanları 16. yüzyılda Ugor, Samoyed ve Ketlerin ata topraklarıydı. Yine aynı dönemde bu alanın güney bölgesi ise Türklerin anavatanlarıydı, ancak Türkler diğer yerli topluluklardan sonra bu alana gelmiştir. Bugün bu kavimlerin torunları Ural'ın güneyine doğru Başkırtlar, Tümen ve Tobol Tatarları; İrtiş, Baraba, Tomsk ve

* Bu çalışma, 25-27 Nisan 2007'de Erzurum'da, Uluslararası Türklük Bilgisi Sempozyumu'nda sunulan bildiri metninin genişletilmiş şeklidir.

* Yrd.Doç.Dr. Nesrin GÜLLÜDAĞ, Kafkas Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, TDE Bölümü, nesrin_kars@hotmail.com

Çulım'da yaşayan halklar; Hakas, Altay ve Tuva Altay Sayan dağlarında; bozkırda ise Kazaklar bulunmaktadır. Burada saydığımız bu topluluklar Türkiye Türkleri, Kafkaslar, Azerbaycan, Türkistan (Orta Asya) Kazan Tatarları ile aynı soydan gelmekte ve aynı dili konuşmaktadırlar. Dillerindeki birçok sözcük aynıdır. Bütün bu Türk kavimlerinde at "at" tır, al "al"dır sayılar aynıdır; dahası gramer ile cümle yapıları da aynıdır. (Topsakal 2011: 1812-1813)

1959-1968 yılları arasında eski Sovyet yönetiminin yerleşim politikalarıyla ilgili aldığı kararlar gereğince 1970' ten itibaren bazı Kazak Türkleri, başta Omsk olmak üzere Batı Sibirya şehirlerine göçmüşlerdir. Böylece bölgede hakim olan Tatar Türklerinin arasına Kazak Türkleri de katılmaya başlamıştır. (Özkan 2001: 243) Baraba Tatarları, Çan gölleri çevresinin ve onların yanında bulunan bataklık Baraba bozkırının eski sakinleridir.. Batı Sibirya'da İrtiş ve Ob nehirleri arasında yerleşmiş olan Baraba bozkırı büyük bir alandır. Bölgenin, bataklıklardan dolayı sağlıklı olmayan iklimi, insanların yaşam tarzını da çok etkilemiştir. Sibirya bölgesini bilimsel olarak inceleyen bilim adamları, özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısında Barabalardan bahsederken onları "ölmekte olan, kısa bir zaman sonra tamamen kaybolacak fakir bir halk" olarak nitelemişler. Birçok Sibirya topluluğu ile aynı kaderi paylaşan Barabaların, yaşadıkları bölge, günümüzde Rusya'da Novosibirsk ilinin sınırları içerisinde. Onlar, Baraba kasabasına bağlı Tamdau, Bakçağil, Engelde, Kösekey; Kuybişev (Kain) kasabasına bağlı Şağır, Omaul, Yargul; Çanı kasabasına bağlı Umar Koşkul, Çöpligül, Belihte, Çörtannu, Ayalu; Kiştau kasabasına bağlı Yanga Mayzass, Tarlar vs. isimli köylerde (Hacizade 2002: 206-208) Güney Sibirya'da, Çungarya bozkırlarında yaşamaktadırlar.¹ (Hyo-Joung 2004: 43-57)

2. Nüfus

Kazan Tatar Türkleriyle yakın akraba olan ve yaşadıkları şehirlerin adıyla anılan Batı Sibirya Türklerinin nüfusu 1979 nüfus sayımına göre 316.289 dur. Bugün 500.000 i geçkin bir nüfusa ulaşan Sibirya Türkleri Baraba, İrtiş, Tara, Tobol, Tomsk, Tura, Tümen, Yalutorovski gibi şehirlerde oturmaktadır. (Özkan 2001: 243) Bunların yaklaşık 20 bini ise Kazakistan ve bazı Orta Asya ülkelerinde yaşamaktadır. Antropolojik açıdan Tatarlar son derece heterojendir. (<http://newasp.omskreg.ru>) Barabalar, kendilerine Paraba adını verirler. Bu sözcük "varma" anlamındaki "barmak" kökündendir. (Bozkurt 1999: 683)

Baraba Tatarlarının 16. yüzyılda, nüfusları 1500- 2000 arasındadır. 1734 yılında 1100, (http://www.nsu.ru/ip/s_tatars.php) 1854 yılında 4946, 1897 yılında 4433, 1980'li yılların başında ise 8000 kişi olarak gösterilmiştir. Bu, 20. yüzyılda, kısmen bir toparlanma olduğu, Baraba Tatarlarının yaşam mücadelesini sürdürdüğü anlamına gelmektedir. (Hacizade 2002: 208) Bunu bir tablo ile gösterirsek;

Yıl	Nüfus
1734	1100
1854	4946
1897	4433
1980	8000

¹ Güney Sibirya'daki Baraba Om Türklerinin Jestey Mönkö masalında da olayın kahramanının yardım ettiği bir geyik yavrusunun daha sonra bir kıza dönüştüğü ve kahramanın da bununla evlendiği anlatılan masaldır.

3. Din

İslâm'ın ilerleyişi, Batı Sibirya halkları arasında 16. yüzyılda başlamıştır. Rus fetihlerini takip eden yüzyıllardaki Sibirya ile ilgili olan kaynak kitapları dayandırılarak, bu durum bize Baraba Türklerinin İslâm öncesi inanç özelliklerini, şimdilerde varlığını devam ettirmeyen Şamanizm inançlarını tanıma imkânı vermektedir. (Demir 2004: 229) Baraba Tatarlarında Şamanizm etkili olmuştur. Aslında ayrıca bir araştırma konusu olan Barabalann dini inançlar sistemi günlük yaşamlarına, davranış tarzlarına da yansımıştır. Bunlar, yemek kültürü, çocuklara isim verme geleneği, ata ruhlarına saygı, doğaya olan sonsuz bağlılık ve uyum vs. olarak sayılabilir. Baraba Türkleri daha sonraki dönemlerde Müslüman Türk boylarının etkisiyle Müslümanlığı kabul etmişler. Daha Köçim Han zamanında Orta Asya'dan gelmiş ve yerli halkın "pukarlık" (Buhara' lı) diye adlandırdığı Özbekler Batı Sibirya'da yerleşmeye başlamışlar. Bu bölgede İslam dininin sağlam bir şekilde yerleşmesinde onların önemli bir payı vardır. Daha sonra Volga boyundan, özellikle Kazan, Şamara, Saratov vilayetlerinden gelen Tatarlar, İslam dinini daha da yaygınlaştırmışlardır. (Hacizade 2002:207) Küçüm Han'ın gayretleriyle 16.yüzyılın ortalarında Müslümanlığın yayıldığı Batı Sibirya da Türklerin çoğu Hanefi mezhebine bağlı Sünnîdir. (Özkan 2001: 243) Baraba Tatarları arasında, İslâmiyet ancak 18. yüzyılda yayılmaya başlamıştır. (Şahin 2005:167)

4.Ritüeller

19. yüzyılın ikinci yarısında Sibirya Tatarlarının bazı köylerinde eski pagan kültürleri devam etmekteydi. Bazı Baraba ve Tomsk Tatarları arasında hastalarda kamla tedavi geleneği vardı. Bu ritüellerde, şamanların hayvan derisinden yapılmış özel giysileri ve başlarında taçları vardı. Ritüeller evde veya dışarıda ateş etrafında yapılıp, şamanlar erkekler veya kadınlardan olabilirdi. Bazı Tatarların, huş ağacından yapılmış, ormanda ağaçların oyuklarına yerleştirdikleri küçük ahşap putları ve kurçak adını verdikleri bebekleri vardı. Ahşap, kil, saman veya deriden yapılan bu bebekler boyalı, bir ağaç üzerine oyulmuş, özel olarak tasarlanmış uzun gömlek giymiş, kemer bağlanmış kadın figürlerinden oluşmaktaydı. Tatarlar, siyah bir at üzerinde siyah bir binici şeklinde sunulan, "orman huçhase" adını verdikleri bir orman ruhunun varlığına inanırlardı. Bu ruh evde yaşayan yaşlı bir adam, sarı (altın) saçlı bir kız veya siyah kedi, inek veya diğer hayvanlar şeklinde ortaya çıkabilirdi. (<http://newasp.omskreg.ru>)

Çeşitli Türk ve Moğol toplulukları, On İki Hayvan Takvimi yahut öteki gelişmiş takvimlerin dışında, popüler bir takvim ve sözlü kültür geleneği çerçevesinde bir Ülker takım yıldızları takvimini de en azından Miladî 8. yüzyıldan beri kullanmışlardır. Baykal gölü yöresinde 8. yüzyıldan kalma yazıtlardaki veriler bunu doğrulamaktadır. Bazın, kökü eski Mezopotamya'ya uzanan bu takvimin Sogdlu kervan tacirleri tarafından, yukarı Orta çağda, iç Asya ile ticarî ilişkiler bağlamında Yukarı Asya'ya getirildiğini ve oradan Kırgızlar, Altaylılar, Baraba Tatarları ve Moğollar arasında yayıldığını düşünüyor. Bu takvimin en azından 16. yüzyıldan beri ve belki de daha da eski olarak Anadolu Türkleri tarafından bir halk takvimi şeklinde kullanılmakta ve hatta günümüzde bu geleneğin sözlü kültür bağlamında varlığını sürdürmekte oluşu kayda değerdir. (Günay 2006: 265-266)

5.Geçim Kaynakları

18-19. yüzyıllarda bazı gezginler ve bilim adamları, Baraba ekonomisinin avcılık balıkçılık ve sığır yetiştiriciliğine dayandığını bildirir. Farklı türlerdeki balık çeşitliliğiyle, göl ve nehir balıkçılığı önemli geçim kaynaklarından. Yaz mevsiminde bazı aileler, büyük nehirlerin ve göllerin kıyısına taşınırken, bazıları ise tarımla uğraşmaktadır. Balık avlanmada ağ, çubuk ve mızrak kullanırlar. Çocuklar dâhil olmak üzere kişi başı senelik 1.5 kilo balık üretilmektedir. Et hayvanları ve kuşlar olmak üzere avcılık, orman ve bozkır bölgelerinde yaygındır. Hayvanları otlatmak için meralar vardır. Ancak yıl boyunca otlatma mümkün olmadığı için saman ve arpa da üretilir. (<http://www.nsu.ru>) Bölgenin güney kesimlerinde buğday, çavdar, yulaf, darı ekilir. El sanatları ise, lif ipi, örgü ağları, hasır sepetler, huş ağacı kabuğundan ahşap mutfak eşyaları, tekneler, kızaklar ve kayaklar şeklinde çeşitlilik gösterir (<http://newasp.omskreg.ru>).

6. Yaşam Şekilleri

Tatar köyleri, genellikle nehir veya göl yakınında yerlerde kurulmuştur. 19. yüzyılda yolların yapımı ile sokaklar düzenli olarak, dörtgen düzeni ile karakterize edilmiştir. Kamu binaları, camiler, okullar, dükkânlar ve posta istasyonları vardır. Yapılar, genellikle ahşap olarak, ancak bazı köylerde ise tuğla olarak inşa edilmiştir (<http://newasp.omskreg.ru>).

Genellikle, göçebe hayat tarzı sürdürürler (Hacizade 2002: 206). Konutlarda, Tobol-İrtiş Tatarları ile farklılıklar vardı. Bir çadır gibi inşa edilen yaz binalarının çeşitli türleri vardı. Bunlar ya keçe veya kamışla, ya da sadece dallar ve çimlerle örtülür. Bazı köylerde kil ve samandan oluşan bir karışımla ile yapılmış çevre duvarları vardır (<http://www.nsu.ru/>).

Taş evler, Rus modeli tarzında, bazıları iki katlı binalardan oluşmaktadır. Dışarıda evlerin pencere çerçeveleri ve kapıları geometrik desenler, hayvan, kuş ve insan figürleri ile süslenmiştir. Çoğu konutlar halı kaplı, yerler tahta olup, Rus sobaları veya fırınlarla ısıtılır (<http://newasp.omskreg.ru>).

7. Giyim-Kuşam

Baraba Tatarlarının giyimleri Tobol-İrtiş Tatarlarınkinden biraz farklıdır. (<http://www.nsu.ru>) İç giyim olarak, bir gömlek ve pantolon vardır. Bez veya ipekten kolsuz veya kısa kollu gömlek, vücudu sıkıca saran mont, “çapan” adını verdikleri önlük, kışın da mont ve kürk mantolar giyerler. “Sarauç, saraoç” adını verdikleri kadın şapkalı, karton etrafında, sert, çizgili kumaştan örgü ve işlemelidir. Tığ işi ile, bazen altın, gümüş nakış iplikleri, boncuklar, inciler, ile süslenmiş, ipek ve kadife kumaşlardan dikilmiştir. Diğer bir şapka çeşidi ise, sert kartona geçirilmiş kadife kumaş, işlemeli, dantel ve eski paralarla süslenmiştir. Kadınlar bilezik, yüzük, küpe, kolye, boncuk, gümüş ve altın madalyonlar takar. Kızlar paralar ile dekore edilmiş “pripletki” adını verdikleri giysiler, mozaik desenlerle süslenmiş “içegi” adını verdikleri deri botlar, “pima” adını verdikleri kışlık ayakkabılar giyinirler. (<http://newasp.omskreg.ru>)

8. Beslenme

Sibirya Tatarlarının beslenmesinde et ve süt ürünleri hâkimdir. Süt ürünleri: krem (kaymak), tereyağı (mayıs), farklı peynir çeşitleri (eremçek, eçegey, kurt), yoğurdun özel bir türü olan (katık), içecek olarak, ayran tüketilir. Tavşan, geyik ve domuz dışındaki yabani hayvanlar ve kuşların etleri, füme şeklinde “kazi” adını verdikleri at etinden sosis, dana

şurpa “çorba” darı “*tarık*”, arpa “*kuçe*”, pirinç, balık, tereyağında kavrulmuş un ve şehriye ile bir çeşit un çorbası, “*talkan*” adını verdikleri su veya süt içinde seyreltilmiş arpa taneleri ve yulaf püresi, “*boursaks*” adını verdikleri, buğday ve çavdar ekmeği, kuymak, helva, krep şeklinde yağda kızartılmış hamur tatlısı ve kısrak sütü temel yemeklerindedir. (<http://newasp.omskreg.ru>)

9. Baraba Tatarcası

Baraba Tatarcasının, Türk lehçe tasnifleri içindeki yeri şöyledir:

Radloff, (Arat –Temir 1992: 230) Türk Lehçelerini, Doğu, Batı, Orta Asya, ve Güney olmak üzere 4 bölüme ayırmış, Baraba, bunlardan Doğu şivesi adı altında yer almaktadır.

1. Doğu Asıl Altay (Altay, Televüt) 2. Baraba 3.Kuzey Altay (Lebed, Şor) 4. Abakan (Sagay, Koybal, Kaça, Yüs, Kızıl) 5.Küerik (Çolım) 6.Soyon 7. Karagas 8. Uygur

G.J. Ramstedt'in (Arat - Temir 1992: 231) tasnif denemesine göre, 1. (A) Çuvaş dili, 2. (B) Yakut dili, 3. (C) Kuzey Grubu, 4.(D) Doğu Grubu, 5. (E) Güney Grubu olmak üzere Türk lehçelerini, beş grup altında toplamıştır.

3. (C) Kuzey Grubu, kendi arasında 3 gruba ayrılmış olup, bunlar:

d-bölümü (tağ) 1. Uranhay, Soyot 2. Karagas, z- bölümü 3. Koybal, Şor 4. Çolım, y- bölümü(tō veya tū < tağ) 5. Baraba, 6.Altay (Altay Kalmukları, Televüt, Lebed, Kumandı)

Samoyloviç'in tasnifinde, (Arat –Temir 1992: 232-233).

I- r-grubu (Bulgar), II- d-grubu (Uygur-Kuzeydoğu), III- Tav grubu (Kıpçak-Kuzeybatı), IV- Tağlık grubu (Çağatay, Güneydoğu), V- Tağlı grubu (Kıpçak-Türkmen, Orta), VI- ol- grubu (Türkmen-Güneybatı) olmak üzere 6 gruba ayırmıştır. Baraba Tatarcası, III- Tav grubu (Kıpçak-Kuzeybatı) grubunda yer alır. Bu gruba eskilerden Kıpçak, bugünkülerden, 1.Altay, 2. Televüt, 3. Kumandı, 4. Kırgız, 5. Kumuk, 6. Karaçay, 7. Malkar, 8. Tobol, 9. Baraba, 10.İç Rusya Türk lehçeleri, 11. Mişer, 12. Başkırt 13. Kırım (Güney sahili hariç), 14. Karaim, 15. Nogay, 16. Kazak

Ligeti'nin tasnifinde,1.Uz (Oğuz) dilleri, 2.Kıpçak dilleri, 3. Sibiry dilleri, 4. Türkî dilleri, 5.Çuvaş 6. Yakut olmak üzere 6 gruba ayırmış, Baraba Tatarcası ise 3. Sibiry dilleri:1. Abakan, 2. Altay, 3. Baraba, 4. Kaça, 5. Kandak, 6. Karagas, 7. Kızıl, 8. Kondom, 9. Kumandı, 10. Küyerik, 11. Lebed, 12. Şor, 13. Sagay, 14. Soyot, 15. Televüt, 16. Tuva, 17. Uranhay grubunda yer alır. (Tavkul 2003: 23-32)

Talat Tekin'in tasnifine göre, tawlı-grubu: Tatarca, Başkırtça, Kazakça, Karakalpakça, Nogayca, Kumukça, Karaçayca-Balkarca, Karaimce, Baraba Tatarcası, Kırım Tatarcası, (Demir-Yılmaz 2002: 400) 3. koş alt grubu: a. per- bölümü: Baraba Tatarcası. (Uyanık 2010: 51)

18. yüzyılın birinci yarısında Rusya'da Ural-Altay teorisinin esasını ortaya koyan Philipp Tabbert Strahlenberg, coğrafi unsurlara göre Volga boyunda ve Sibiryada yaşayan Türkleri, Büyük Tataristan ve Küçük Tataristan Türkleri olmak üzere ikiye ayırmıştır. Strahlenberg, Tatar Dilleri olarak adlandırdığı Türk diyalektleri grubuna Çuvaş, Tatar, Başkırt, Yakut, Türkmen, Karakalpak, Baraba ve Kan dillerini dahil etmiştir. (Zeynalov 2007: 207)

Benzing ve K. H. Menges'in 6 bölümden oluşan tasniflerinde, Kuzeybatı veya Kıpçak bölümünde “Volga-Batı Sibiry dilleri” başlığı altında 6. Kazan Tatarcası, Tepter, Mişer ve

Kasımof Tatarcası), 7. Batı Sibiryaya lehçeleri (Tunalı, Tümenli, Tobollı, İşimli, Kurdak, İrtişli) 8. Baraba, 9. Küerikçe 10. Başkırtça olarak sınıflandırmıştır. (Akalın 1998: 9)

Tatar Türkçesi, Kıpçak grubu Türk lehçeleri arasında ilk yazı dili haline gelen, günümüze kadar mahallî Tatar ağızlarından gelişen Türkçedir. Özkan' a göre, bugün Tatar adını taşıyan Türk toplulukları 5 grupta toplanmaktadır: (Özkan 2001: 209-211)

I.İdil-Ural Tatarları: 1.Kazan Tatarları: a.Tipterler b.Perm Tatarları c.Nukrat Tatarları d.Besermenler 2.Mişerler 3.Kreşinler veya Kriyaşenler 4.Kasım Tatarları

İdil-Ural bölgesi dışında, Tatar adıyla anılan Türk toplulukları da şunlardır:

II. Astrahan Tatarları: 1. Yurt Tatarları 2. Nogaylar 3. Karagaşlar

III. Sibiryaya Tatarları: 1.Baraba Tatarları 2.Tomsk Tatarları 3.Tobol Tatarları 4.Tümen Tatarları 5.İşim Tatarları 6.Yalutorovski Tatarları 7.Tara Tatarları

IV. Kırım Tatarları 1. Nogaylar (Çöl Tatarları) 2.Tatlar (Yalı Boyu Tatarları) 3.Üskütler 4.Dobruca Tatarları

V. Litvanya ve Polonya Tatarları

Tatar Türkçesinin Doğu ağız grubunu meydana getiren 19-20. yüzyıllarda Tataristan' daki yazı dilini esas alan ve okullarında bu yazı diliyle eğitim veren Batı Sibiryaya Türkleri, 1990'dan itibaren, dil ve kültür bakımından ayrı bir Batı Sibiryaya Tatar Türkçesi yazı dili oluşturma çabası içine girmişlerdir. (Özkan 2001: 244) 16.yüzyılın ikinci yarısında Sibir Hanlığı Rus istilasına boyun eğince Buhara, İdil, ve iç Rusya'dan gelen göçmenler bölgeye yerleşmeye başladı. 18. ve 19. yy. 'da Tatar Türkleri, İdil ve Ural bölgesinden Batı Sibiryaya'ya göç etmeye devam ettiler. Böylece Kıpçak grubu şivelerinden olan Sibiryaya Tatar Türkçesi, aynı kökten gelen İdil-Ural Tatar Türkçesiyle daha da yakınlaştı. Daha sonra bölgede Rusça'nın etkisi gittikçe arttı. Batı Sibiryaya Tatar Türklerinin birbirleriyle olan bağlantıları azaldı. Her bölge kendine has, şive özellikleri geliştirdi. Bunlardan, Baraba Tatarları ön plana çıktı. (Özkan 1997: 132)

Batı Sibiryaya'da Tobol, İrtiş, Baraba, Tomsk gibi bölgelerde kullanılan Doğu ağız grubu ise, diğer ağız gruplarından, şimdiki zamanın 3. şahsında –tı ekinin kullanılmasıyla ayrılmaktadır. Poppe de, bugünkü Kazan Tatar Türkçesinin ağızlarını, Tataristan da 1.800.000 'e yakın insan tarafından konuşulan, merkez ağızı, İdil yakınlarında ve Gorki, Tambov, Voronez, Ryazan, Penza, Kuybişev, Saratov ve Orenburg'da kullanılan Batı veya Mişer ağızı, Batı Sibiryaya da Baraba, Tomsk, Tümen, İşim, Yalutorovski, Tobol, Tara Tatar Türklerinden meydana gelen, 320.000' e yakın insan tarafından konuşulan Doğu ağızı olmak üzere 3 bölümde ele almaktadır (Özkan 2001: 209).

Tura, Turalı, Kürdak / Kurdak, Tobol, Tümen" gibi bugün Sibiryaya Tatar ağızlarının Tobol-İrtiş bölümünde ele alınan ağızlar genellikle Kıpçak lehçeleriyle bir arada verilirken; Baraba ağızı ise kimi zaman güney Sibiryaya lehçeleriyle birlikte ele alınmıştır. Radloff'un tasnifinde, Baraba ağızı Sibiryaya lehçeleriyle birlikte, Tobol-İrtiş ağızları ise Kıpçak grubu lehçeleriyle bir arada gösterilmiştir. Radloff, Baraba ağızının Kazak ve Altay Türkçelerine yakın olduğunu söyler. Ancak, özellikle 1940-50'li yıllarda Tatar dilcilerinin yaptıkları incelemeler sonucunda Baraba ağızının da diğer Sibiryaya Tatar ağızlarıyla birlikte bir arada değerlendirilmesi gerektiği ve Tatar Türkçesinin bir ağız olduğu gerçeği ortaya çıkmıştır. (Alkaya 2009: 277)

Baraba Tatarlarının orta ve genç kuşağı Rusça ve Tatarca'yı paralel olarak kullanırken, Baraba Tatarcası daha çok yaşlı kuşak tarafından bilinmektedir. Baraba

Tatarcası, Volga-Ural (Tatarca ve Başkurtça) ve Kazakça, Altayca grubundan Kıpçak lehçelerinin özelliklerinin birleşmesi ile oluşmuş ve Tatarca'nın bir ağız olduğu denilebilir.. (Hacizade 2002: 208)

Batı Sibiryada coğrafi, tarihi, etnik, etnografik açıdan incelemelerde bulunan (P. S. Pallas, G. F. Miller, İ. G. Georgi, A. F. Middendorf, N. M. Yadrintsev, V. I. Vagin vb.), halk edebiyatı örneklerini derleyen (V. V. Radlov vb.) bilim adamları Baraba Tatarlarının dil özelliklerini de göz ardı etmemiştir. Dilbilimsel olarak ciddi çalışmalar yapmış D. G. Tumaşeva ve L. V. Dmitriyeva'dır. D. G. Tumaşeva "Tatarca ve Diğer Türk Dilleri Bakımından Sibiryada Tatarları Lehçeleri" (1969) isimli doktora tezinde Baraba Tatarcasına'da gerekli yer ayırmıştır. Ünlü Türkolog S. Y. Malov'un tavsiyesiyle birkaç kez Baraba Tatarlarının yaşadığı bölgelere giderek gerekli malzeme biriktirmiş olan L. V. Dmitriyeva 1981'de "Baraba Tatarlarının Dili" isimli bir kitap yayımlamıştır. Bu kitabın, giriş kısmında Baraba Tatarları hakkında genel bilgi verilmiş, sonra metinler ve bu metinlerin Rusça'ya çevirisi sunulmuştur. Kitapta, aynı zamanda verilen metinler esas alınarak Baraba Tatarca'sından Rusça'ya bir sözlük ve kısa gramatik bilgiler de yer almaktadır. Fonetik, morfolojik ve sentaktik özelliklerin özet şeklinde bile olsa verilmesi, çalışmanın değerini daha da artırıyor. (Hacizade 2002: 208)

Hacizade, çalışmasını Dimitrev'in ve L. V. Dmitriyeva tarafından derlenmiş metinlere dayandırmasının başlıca nedenini ise şöyle açıklar: Yazı dili olarak Kazan Tatarcasının yoğun etkisi, ağız özelliklerinin yavaş yavaş arka plana çekilmesine götürmektedir. Bunda, bütün Sibiryada bölgesinde hâkim olan Rusça'nın da payı vardır. Radlov derlemeleriyle kendi derlemelerini kıyaslayan L. V. Dmitriyeva 50'li, 60'lı yıllarda artık bazı değişikliklerin olduğunu öne sürmüştür. Bu açıdan 20. yüzyılın ortalarında derlenmiş olan metinler, Baraba Tatarcasının bu yüzyılın başında ve sonunda geçirdiği değişimleri karşılaştırabilmek için çok değerli kaynak niteliğini taşımaktadır. (Hacizade 2002: 208-2009)

Kıpçak grubu Türk lehçelerinin günümüzdeki önemli kollarından birini oluşturan Tatar Türkçesi 1. Orta diyalekt, 2. Batı (Mişer) diyalekti, 3. Doğu (Batı Sibiryada) diyalekti olmak üzere başlıca üç ağız bölgesine ayrılmaktadır. Sibiryada Tatar ağızları da kendi içinde 1. Tobol-Ertiş Bölgesi ağızları (Tümen, Tobol, Saz yöresi, Tevriş ve Tara), 2. Baraba Ağızı, 3. Tom ağızı olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Sibiryada Tatar Türkçesi ses bilgisi, şekil bilgisi ve söz varlığı bakımından Oğuzca unsurlarla benzerlikler görülmektedir. Sibiryada Tatarları üzerine incelemeleri bulunan D. G. Tumaseva, D. M. Nasilov, Abdülkadir İnan ve Mustafa Öner gibi bilim adamları, Sibiryada Tatarlarının dillerinin oluşumunda Kıpçak, Karluk, Uygur dil özelliklerinin yanı sıra Oğuz unsurunun da katkısı olduğuna dikkati çekmektedirler. (Alkaya 2012: 275) Barabalar çevrelerinde Rusların yaşamasına rağmen, dillerini koruyabilmişlerdir. Baraba Tatarcası, Şor ve Hakas lehçelerine yakın bir özellik sergiler. (Bayat 2003:184) Baraba dilinin Başkurt, Tatar, Kazak ve Altay dilleri ile ortak noktaları vardır. (Bozkurt 1999: 683) Çulım Türkçesi genel özellikleri bakımından ise, Kıpçak Türkçesinin bir kolu görünümündedir. Aşağı Çulum, Baraba Tatarcasına meylederken Orta Çulum Hakas ve Şor dillerine yakındır. (Bacanlı 2012: 71)

Dimitriyeva, Tumaşeva, Ramazanova, vd. araştırmacıların derledikleri metinlerden yola çıkarak, Sibiryada Tatar Türkçesi üzerine Türkiye'deki ilk ve tek kapsamlı çalışmayı ise Doç. Dr. Ercan Alkaya yapmıştır. (Alkaya: 2008)

İNCELEME

L. B. Dimitreva tarafından 1950 yılında, Barabaların yaşadığı, Krupkaevka, Kusyukeevka, İngildinka köylerinden derlenen folklor malzemeleri ve Rusça çevirileri "Materialı po Folklorı Barabinskih Tatar II", adlı makale, Studia Et Acta Orientalia VII, Bucarest 1968 'de yayınlanmıştır. Mevcut malzemeden hareketle Baraba Tatarlarına ait, dil

özellikleri metne dayalı bir gramer çalışması olarak ortaya konmuştur. Örneklerde, parantez içerisindeki sayılar, metnin satır numarasını göstermektedir.

A. ÜNLÜLER

1. Ünlü Değişmeleri

1.1. Ünlü İncelmesi:

1.1.1. .ı > i

riza pol- (21) < rızâ' (Ar.) "razı ol-"

1.1.2. a > é

éwé (156) < havâ (Ar.) "hava", hébér (265) < haber (Ar.) "haber", réhim (190) < rahîm (Ar.) "rahim", röksét (288) < ruhsat (Ar.) "ruhsat, izin"

1.1.3. u > ü

réwolütsiyé (94) < revolyutsiya (Rus.) "devrim"

1.1.4. â > é

hélék (31) < helâk (Ar.) "helak", lékin (16) < lâkin (Ar.) "lakin"

1.2. Ünlü Kalınlaşması:

1.2.1. i > ı

pıla (215) < bilen (ET.) "ile", tağı (13) < tegi (ET.) "kadar"

1.2.2. e > a

aştaha (39) < ejderhâ (Far.) "ejderha", palas (25) < pelâs (Far.) "halı, kilim", qırıpast (83) < krepostnoy "kale", saman (133) < zemân (Ar.) "zaman", tağı (13) < tegi (ET.) "kadar"

1.2.3. ü > u

tuşman (67) < düşman (Far.) "düşman", quç (89) < küç (ET.) "güç"

1.3. Ünlü Daralması:

1.3.1. o > u

quw- (138) < kovla- (ET.) "kovala-"

1.3.2. e > é

éki (274) < eki, iki (ET.) "iki", ér (156) < er (ET.) "koca, erkek", ét- (45) (ET.) et- , it- "et-"

kél- (154) < kél- (ET.) "gel- ", kökré- (275) < kökre- (ET.) "gürle-", né (37) < (ET.) ne "ne", néçé (260) < neçe (ET.) nice, pér- (219) < bir- , per- (ET.) "ver-", péş (56) < biş, béş (ET.) "beş"

Alıntı kelimelerde de rastlanır.

askér (69) < asker (Ar.) "asker", dérwış (39) < derviş (Far.) "derviş", égér (265) < eğer (Far.) "eğer", hébér (265) < haber (Ar.) "haber", hém (16) < hem (Far.) "hem", kédér (123) < keder (Ar.) "keder", kismét (81) < kismet (Ar.) "kismet", médrésé (9) < medrese (Ar.) "medrese", mérgén (249) < mérgen, (Moğ.) "avcı", péwral (61) < fevral (Rus.) "şubat", résim (23) < resm (Ar.) "resim", sépér (264) < sefer (Ar.) "sefer", şéhér (185) < şehır (Far.) "şehir",

térya (224) < deryâ (Far.) “derya, deniz”, tsélék (145) < şekek (Moğ.) “kova”, ünér (25) < hüner (Far.) “hüner”

1.3.3. e > i

min (267) < ben, men (ET.) “ben”, piyik (196) < bedük (ET.) “büyük”, sin (21) < sen (ET.) “sen”

1.3.4. a > ı

tış (116) < taş (ET.) “dış”

1.4. Ünlü Genişlemesi:

1.4.1. u > o

soltan (78) < sultân (Ar.) “sultan”

1.4.2. i > é

éşik (253) < işik² (Csáki 2012: 50) (ET.) “kapı”, él (191) < il, él (ET.) “ülke”, éşlé- (47) < işle- (ET.) “işle-” étip (91) < ét- it- (ET.) “et-”, térén (174) < terin (ET.) “derin”, té- (278) < ti-, té- (ET.) “de-” körsét- (14) < körkit- (ET.) “göster-”, ékinçi (135) < ikinti (ET.) “ikinci”

1.4.3. ü > ö

höcim (86) < hücûm (Ar.) “hücum”

1.4.4. u > ö

röksét (288) < ruhsat (Ar.) “ruhsat, izin”

1.4.5. ı > a

ağaç (225) < ığaç (ET.) “ağaç”

1.5. Ünlü Düzleşmesi:

1.5.1. û > ı

tarı (35) < dârû (Far.) “ilaç”

1.5.2. u > ı

oltır- (144) < oltur- (ET.) “otur-”, orın (43) < orun (ET.) “yer”, yaŋır (128) < yamğur, yağmur (ET.) “yağmur”, qatın (144) < qatun (ET.) “kadın”, qaraŋı (201) < qaraŋu (ET.) “karanlık”, oltır- (144) < oltur- (ET.) “otur-”, otın (163) < otun (ET.) “odun”, qatın (144) < qatun (ET.) “kadın”

1.5.3. ü > i

piyik (196) < bédük (ET.) “büyük”, térya (224) < deryâ (Far.) “deniz”

1.5.4. o > ı

muyın (207) < boyun (ET.) “boyun”, süök (255) < sünük (ET.) “kemik”

² eşik, éşik ‘dver’ şekilleriyle Baraba Tatarcasında “kapı” anlamındadır. Eski Türkçedeki eşik’ (Clouston 1972:260) sözcüğü, hemen hemen bütün modern Türk dillerinde kullanılmaktadır. Aynı sözcüğün Çağatayca’da ‘kapı’ anlamı da bulunmaktadır.

1.5.5. û > i

höcim (86) < hücûm (Ar.) “hücum”

1.5.6. o > é

afiçér (71) < ofitser (Rus.) “subay”, smirné (71) < smirno (Rus.) “hazrol”

1.5.7. o > a

afiçér (71) < ofitser (Rus.) “subay”, pait (80) < poet (Rus.) “şiir”, qırıpast (83) < krepostnoy (Rus.) “kale”, saldat (56) < soldat (Rus.) “asker”

1.6. Ünlü Yuvarlaklaşması:**1.6.1. e > ü**

süy- (105) < sev-, sef- (ET.) “sev-”

1.6.2. i > ü

mün- (17) < min-, mün-, bin- (ET.) “bin-”

1.7. Ünlü Kısalması:**1.7.1. â > a**

aştaha (39) < ejderhâ (Far.) “ejderha”, palas (25) < pelâs (Far.) “halı, kilim”, pasar (26) < bâzâr (Far.) “pazar”, patışa (87) < pâd-şâh (Far.) “padişah”, riza pol- (21) < rızâ (Ar.) “razı ol-”, sağat (64) < sâat (Ar.) “saat”, saman (133) < zemân (Ar.) “zaman”, soltan (78) < sultân (Ar.) “sultan”, tarı (35) < dârû (Far.) “ilaç”, térya (224) < deryâ (Far.) “derya, deniz” tünya (131) < dünyâ (Ar.) “dünya”

1.7.2. î > i

azis (127) < azîz (Far.) “aziz”, its (177) < hîç (Far.) “hiç”, réhim (190) < rahîm (Ar.) “rahim”

1.8. Ünlü Türemesi:

ömir (131) < ömr (Ar.) “ömür”, patışa (87) < pâd-şâh (Far.) “padişah”, résim (23) < resm (Ar.) “resim”, şéhér (2) < şehér (Far.) “şehir”, waqıt (53) < vakt (Ar.) “vakit”, Orus (87) “Rus”

B. ÜNSÜZLER:**2. Ünsüz Değişmeleri:****2.1. Tonsuzlaşma:****2.1.1. b > p**

purın (99) < burun (ET.) “burun”, paş (35) < baş (ET.) “baş”, bir (2) < bir, pir (ET.) “bir” pér- (219) < bir-, per- (ET.) “ver-”, par (39) < bar, par (ET.) “var”, parlıq (17) < baramlıq, barımlıq (ET.) “var olan, varlık, varlıklı”, pil- (30) < bil- pil- (ET.) “bil-”, puyruq (33) < buyruq, buryuq, puyruq (ET.) “buyruk”, paş (35) < baş, paş (ET.) “baş”, pis (38) < biz (ET.) “biz”, péş (56) < biş, béş (ET.) “beş”, palıq (217) < balık, balak (ET.) “balık”, paraba (86) < baraba “Baraba halkı”, poy (103) < bod (ET.) “boy”, paşla- (189) < başla- (ET.) “başla-”, piyik (196) < bédük (ET.) “büyük”, pirdén (235) < birdem, birtem (ET.) “birden”, piyik (196) < bedük (ET.) “büyük”, putaq (255) < butık (ET.) “budak, dal”, pol (264) < bol-, pol- (ET.) “ol-”, pulut (275) < bulut, bulıt, pülit (ET.) “bulut”, püt- (140) < püt-, büt- (ET.) “bit-”, pu (10) < bo, po (ET.) “bu”

Şu alıntı kelimelerde de b-p değişimine rastlanır.

pismilléhi (188) < bismillâh (Ar.) “bismillah, besmele”, pilléhi (188) < billâhi (Ar.) “billahi, Allah için”, pasar (26) < bâzâr (Far.) “pazar”

2.1.2. z > s

as (282) < az, as (ET.) “az”, isté- (16) < iste-, izde- (ET.) “iste-”, kös (12) < köz (ET.) “göz”

qıs (13) < kız (ET.) “kız”, ségis (97) < sekiz (ET.) “sekiz”, sis (141) < siz, sis (ET.) “siz”, sös (247) < söz (ET.) “söz”, ténis (39) < téniz (ET.) “deniz”, téş (53) < tez- (ET.) “tez”, toğıs (56) < tokuz, tokus (ET.) “dokuz”, tos (269) < toz (ET.) “toz”, yüs (56) < yüz (ET.) “yüz”

Alıntı kelimelerde de rastlanır.

azis (127) < azîz (Far.) “aziz”, saman (133) < zemân (Ar.) “zaman”, pasar (26) < bâzâr (Far.) “pazar”

2.1.3. d > t

patışa (87) < pâd-şâh (Far.) “padişah”, qorot (73) < gorod (Rus.) “şehir”, tarı (35) < dârû (Far.) “ilaç”, tért- (126) < derd (Far.) “dert”, térya (224) < deryâ (Far.) “derya, deniz”, tuşman (67) < düşman (Far.) “düşman”, tünya (131) < dünyâ (Ar.) “dünya”

2.1.4. g > k

sünkü (259) < süngü (ET.) “süngü”

2.1.5. j > ş

aştaha (39) < ejderhâ (Far.) “ejderha”

2.2. Akıcılaşma:

2.2.1. b > m

mün- (17) < bin- min- (ET.) “bin-”, miñ (56) < biñ, bıñ, miñ (ET.) “bin”, muyın (207) < boyun (ET.) “boyun”, min (267) < ben, men (ET.) “ben”

2.2.2. d > y

quyrıq (35) < qudruq (ET.) “kuyruk”, qoy- (265) < koy- kod- (ET.) “koy-”

2.3. Süreksizleşme:

2.3.1. f > p

sépér (264) < sefer (Ar.) “sefer”, péwral (61) < fevral (Rus.) “şubat”

2.3.2. h > q

qat (15) < hatt (Ar.) “mektup, yazı”, qan (16) < qan, ħan (ET.) “han”, qalq (84) < ħalq (Ar.) “halk”

2.3.3. h > k

röksét (288) < ruhsat (Ar.) “ruhsat, izin”

2.4. Sızıcılaşma:

2.4.1. ğ > w

taw (39) < tağ (ET.) “dağ”, yaw- (128) < yağ- (ET.) “yağ-”, yañıs (141) < yalanuz, yâlinus (ET.) “yalnız”

2.4.2. k > g

gır (101) < kır (DLT) “kır”

2.4.3. ç > ts

Baraba Tatarcasının en dikkate değer ayırıcı fonetik özelliği “ts” sesine sahip olmasıdır. Örn: aktsa > akça, ağats > ağaç, ats > aç, ts'öl > çöl, tsüre > çevre vs. Yörelere göre ts ~ ç değişimi de yapılabilir. Bazı Türk lehçelerinde de (örn: Azerbaycan Türkçe'si ağızlarında, Malkarcada) görülen “ts” sesi, Kazan Tatarcasının Batı ağız grubunun yani Mişerlerin farklı fonetik bir özelliği şeklinde arz edilmektedir. (Hacizade 2002: 206)

Eski Türk dillerinde ç sesi, genel olarak hem kelime başında, hem de kelime içinde ve kelime sonunda korunmuştur. Anadolu Türkçesi, Azeri Türkçesi, Türkmençe, Gagavuzca, Kazan Tatarcası, Kırgızca, Troki Karaimcesi, Kumukça gibi lehçelerde de bu durum devam etmiştir. Karaçaycada da ç sesi korunmuştur. Yalnız, bu dilde kelime başlarında ç'ler aspire bir söyleniş kazanmıştır. Örnek: ç 'ağır (= şarap), ç 'alman (= çit), ç 'al- (= biçmek). Yeni Türk dillerinde kelime başlarında ç yerine ş, s, ts, t', y ve ś gibi sesler de kullanılır. Örnek olarak: Kazakça, Karakalpakça ve Nogaycada ç'ler ş'ye çevrilmiştir: şık- (= çıkmak) gibi. Şor, Kaça, Kızıl, Salbin Koybalcası ve Karagas ağızlarında da ç'nin karşılığı olarak ş kullanılır. Bunlara karşılık, Başkurtça, Sagayca, Koybalca, Beltirce, Kondoma Şorcası ve Yakutça gibi dillerde ç'ler s'ye çevrilir: Sagayca, Koybalca sap- (= çapmak); Başkurtça, Sagayca, Koybalca, Yakutça as- (= açmak); Başkurtça, Sagayca, Koybalca kas- (= kaçmak). Troki ve Halicz Karaimcesi, Mişerce, Tobol Tatarcası, Baraba Tatarcası, Tümençe, Balkarca gibi dillerde ise ç'ler ts ile karşılanmıştır: tsekpen (= çepken). Aynı değişim Kuzeydoğu Anadolu'nun birçok yerlerinde de tespit edilmiştir. Soyotçada ç'lerin karşılığı t' dir: t'ekpen (= çepken). Kızılıcada kelime başlarında ç yerine y kullanılması dikkate değer: yaç (< çaç < saç); yokur (< çokur). Türk dilleri arasında özel bir yer tutan Çuvaşçada ise ç' ler ś' ye çevrilmiştir: śap- (= çapmak); śar (= çeri); uś- (= açmak). <http://turkoloji.cu.edu.tr>

Metnimizdeki örnekleri şunlardır.

ats- (253, 274) “aç-”, ağats (225) < ığaç (ET.) “ağaç”, tsağır- (45) “çağır-”, tsaq (16) “zaman”, tsélék (145) < şekek (Moğ.) “kova”, tsıgar- (144) “çıkar-” tsirik (68) < çâryek (Far.) “çeyrek”, tsöl (143) “çöl”, itsindé (72) “içinde”, its- (146) “iç-”, kitsi (133) < kiçig (ET.) “küçük”, kitkintsé (54) “gidince”, quts (89) < küç (ET.) “güç”, pirintsi (134) “birinci”

qılıts (160) < kıılıç (ET.) “kılıç”, tamtsı (129) “damla”, uts (49) “uç-”, üts (254) “üç”

yetkintsé (3) “ulaşınca”

2.5. Diğer Ses Değişimleri:

2.5.1. f > h

qahir (65) < kâfir (Ar.) “kafir”

2.5.2. ş > s

kümis (204) < kümüş (ET.) “gümüş”

2.5.3. m > n

yağır (128) < yamğur, yağmur (ET.) “yağmur”

2.5.4. ş > ts

tsélék (145) < şekek (Moğ.) “kova”

2.6. Ünsüz Düşmesi:

kiçi (133) < kiçig (ET.) “küçük”, qulaq (144) < kulğaq, kulğaq (ET.) “kulak”, qutlı (211) < kutluğ (ET.) “kutlu”

Alıntı kelimelerde de rastlanır.

ünér (25) < hüner (Far.) “hüner”, éwé (156) < havâ (Ar.) “hava”, afiçér (71) < ofitser (Rus.) “subay”, çirik (68) < çâryek (Far.) “çeyrek”, énéral (78) < general (Alm.) “general”

2.7.Ünsüz Türemesi:

sağat (64) < sâat (Ar.) “saat”, duğa (244) < dua' (Ar.) “dua”³ (Tekin 1994: 61)

2.8. Hece Yutulması:

padır (263) < bahâdır (Far.) “bahadır, yiğit”, qırapast (83) < krepostnoy (Rus.) “kale”

épkéldi (217, 231) < alıp kel- “getir-“, iyéberdi (209) < ıd-a ber- “gönder-“, appar- (239) < alıp bar- “götür-“

II. ŞEKİLBİLGİSİ

1.Yapım Ekleri:

1.1. İsimden İsim Yapma Ekleri:

1.1.1. -ntsi:

pirintsi (88, 134) “birinci”

1.1.2. -li:

aqıllı (85, 249) “akıllı”, ayaqlı (180) “ayaklı”, kütsli (85) “güçlü”, paşlu (35, 36) “başlı”, qulaqlı (144) “kulaklı”, qutlı (211) “kutlu”, quyırqlı (35, 36) “kuyruklu”, şekilli (275) “şekilli”, taşlı (116) “taşlı”, tatlı (116, 118) “tatlı”, türli (25, 97) “türli”, yağımlı (8) “nezaketli”

1.1.3. -ilk:

alıplıq (288) “karamanlık”, aylıq (140) “aylık”, parlıq (17, 95) “var olan, varlık”, paşlıqlar (77) “başlıklar”, paylıqın (170) “servetini”, qamışlıqta (66) “kamışlıkta”, qarşılıq (92) “karşılık”, yaqşılıq (227, 228) “güzellik”, yamannıq (249) “kötülük”

1.1.4. -tsi

yırtı (97) “yırcı”

1.2. Fiilden İsim Yapma Ekleri:

1.2.1. -ik:

téşik (253) “delik”, pölik (248) bölük, yazmış (102) “kader”

1.2.2. -mış:

yemiş (115) “yemiş, meyva”, yazmış (102) “kader”

1.2.3. -Uş / -İş:

kirüs (30) “giriş”

³ Metnimizde örneği yoktur, ancak y- öntüremesi Orta Türkçe döneminden sonra da bazı Türk dil ve diyalektlerinde sürüp gitmiştir. Bu diller Sarı Uygurca, Özbekçenin Harezmi-Kıpçakdiylektleri, Doğu Türkçesi (Yeni Uygurca) diyalektleri, Azeri ve Baraba Tatarcasıdır.

1.2.4. -m:

tizém (74) “dizim”

1.2.5. -lq:

puyırıq (41) “buyruk, emir”

1.2.6. -tsl:

tamtsı (129, 130) “damla”,

1.2.7. -mAk

alışmaq (277) “alışmak”, almaqtı (29) “almak için”, atışmaq (277) “savaşmak”

1.3. Fiilden Fiil Yapma Ekleri:

1.3.1. -Ar:

tsıgar- (144) “çıkar-”

1.3.2. IA:

éşlégéli (37) “yapacağını”, iyérlé- (272) “eyerle-”, pağışla- (98 “bağışla-”, paşla- (93) “başla-”

1.3.3. -Il:

asıl- (151, 167) “asıl-”, atıl- (69) “atıl-”, atsil- (238) “açıl-”

1.3.4. -İR:

istir- (176) “içir-”

1.3.5. -Il:

asılıp (151, 158) “asılıp”, yazılğan (51) yazılmış, yığılıp (50) “yıkılıp”, yinilgén (88) “yenilmiş”

1.3.6. -tlr:

soqtırdı (259) “sok-, göm-”, aylandır- (238) “çevir-”, öltir- (153) “öldür-”

1.3.7. -Un:

körün- (262) “görün-”

1.3.8. -t:

éşlét- (54) “yaptır-”

1.3.9. -Iş

körüş- (158) “görüş-”

1.3.10. -mA

alma- (94), éytélmit- (122) “söyleyeme-”, inmé (27) “ inme, uğrama”, kirmédi (19) “girmedir”, kirmé- (28) “girme-”, öltürma- (270, 280, 284) “öldürme-”, pérmé- (52, 241) “verme-”, polma- (108, 193) “olma-”, qalma- (177) “kalmama-”, qayırmasla- (126) “dert etme-”, riza polma-(16) “kabul etme-”, tanıma- (32) “tanıma-”, tértlénmas (126) “dertlenmez”

1.4. İsimden Fiil Yapma Ekleri:

1.4.1. -IAn:

atlan- (260) “atlan-”

2. İSİM

2.1.Hâl Ekleri

2.1.1. Yalın Hâl

altın (35, 36, 47, 52, 226) “altın”, aştaha (39, 137, 147, 149, 150) “ejderha”, ay (13) “ay”, dérwış (39) “derwiş”, Gérmen (187) “Alman”, kümiş (35) “gümüş”, kün (17) “gün”, palıq (217) “balık”, qan (245) “han”, qart (5) “ihtiyar”, qılıts (259) “kılıç”, qıs (13, 18, 19, 22) “kız”, şar (46, 51, 53) “balon”, şéhér (2) “şehir”, taw (262) “dağ”, üy (29, 275, 287) “ev”

yér (265) “yer”

2.1.2. Yükleme Hâli

Baraba Tatarcası’nda, yükleme hâli eki ünlü ve ünsüzlerden sonra –nı şeklinde.

alıpnı (265) “kahramanı”, arğamaqnı (17) “çevik, hızlı atı”, aştahanı (41, 152, 159, 171) “eşderhayı”, dérwıştı (33, 37) “derwişi”, palanı (5, 6, 7) “çocuğu”, palastarnı (26) “halıları”

palıqnı (214) “balığı”, qarnı (120) “karı, yağan kar”, qartnı (8, 9) “yaşlıyı”, qatnı (51, 53) “mektubu”, qılıtsnı (270) “kılıcı”, qısnı (23, 232, 239) “kızı”, qoyannı (36) “tavşanı”, résimni (13, 14) “resimi”, üyni (238) “evi”, yırnı (98) “yırı”, kélémni (29) “kilimi”, kösimni (70) “gözümü”, Pürüşni (236), qalıqnı (91) “halkı”, yılanı (42, 43, 44) “yılanı”, yigitni (232) “yiğiti”

Baraba Tatarcası’nda 1. ve 2. Teklik şahıs zamiri min ve sin yükleme hâli eki – şeklinde.

mini (18, 19, 240, 270, 280, 284) “beni”, sini (276) “seni”

2.1.3. İlgî Hâli

Baraba Tatarcası’nda, yükleme hâli eki ünlü ve ünsüzlerden sonra –nı şeklinde.

aqlarnı (91) “beyazların”, aştahanı (170, 173, 226) “ejderhanın”, gannı (14) “hanın” künnérni (10, 42, 44, 37, 259) “günlerin”, malaynı (13, 30) “çocuğun”, miskinni (199) “miskinin”, palıqnı (215, 231, 239, 209) “balığın”, péwralnı (61) “Şubatın”, qalqnı (84) “halkın”, qara quşnı (225) “kartalın”, qartnı (158, 166, 150) “yaşlının”, qorotnı (73) “şehirin”, tawnı (196) “dağın”, téryanı (214, 223, 213, 236) “deryanın”, üynı (283) “evin”, yılın (80) “yılın”, qatnı (169, 170) “kadının”, künnérni (10, 42, 44, 37, 259) “günlerin”

ûlnı (133) “oğlunun”.

2.1.3. Yönelme Hâli

Baraba Tatarcası’nda, yönelme hâli eki –A, -qA, -gA, -kA şeklinde.

atqa (281) “ata”, atalarına-inélériné (173) “anne-babalarına”, awağa (269) “havaya”, tsölgé (143) “çöle”, kökké (46) “göge”, malayğa (14, 21, 26, 50) “çocuğa”, qatqa (51) “mektuba”, qısqa (23) “kıza”, şarğa (49, 54) “balona”, şéhérgé (19, 63) “şehre”, médréségé (9) “medreseye”, Mérgéngé (179) “Mergene”, palalarğa (229) “çocuklara”, parabalargá (86) “barabalara”, pasargá (26) “pazara”, pulutqa (275) “buluta”, Pürüşké (223, 231) “Pürüş’e”, qahirgé (65) “kafire” qanğa (6, 7, 16, 26, 28, 29, 30, 42, 53, 218) “hana”, tabaqa (185) “tabağa”, tawğa (214) “dağa”, üygé (143, 161, 236, 237, 238, 274, 282) “eve”, yolğa (164, 169) “yola”, yérgé (152, 159, 167, 270, 279, 283) “yere”.

2.1.4. Bulunma Hâli

Baraba Tatarcası'nda, bulunma hâli eki ünlüyle ve tonlu ünsüzle bitenlere, -dA, tonsuzla biten isimlere ise -tA şeklinde gelir.

éllérde (106) “ellerde”, tsağında (83) “çağında”, tsaqta (16) “zamanda”, tsitindé (2) “kenarında”, kündé (258) “günde”, médrésédé (9) “medresede”, palalarıda (3) “çocuklarıda”, péwralında (81) “eylülünde”, qamışlıqta (66, 68) “kamışlıkta”, qırdada (101) “kırdada” sağatta (269) “saatte”, samanda (2, 133, 244) “zamanda”, şéhérdé (185) “şehirde”, tawda (39) “dağda”, tördé (144, 154) “sandalyede”, tünyalarda (131) “dünyalarda”, üydédé (101) “evdede”, waqıtında (81, 93, 81) “vakitinde”, waqıtlarda (86) “vakitlerde”, waqıtta (10, 54, 177) “vakitte”, yaşında (257) “yaşında”, yérdé (209, 257, 276, 279) “yerde”, yérlérdé (10) “yerlerde”, yılda (57, 82, 187) “yılında”, yıllarda (56,97,91) “yillarda”, yolda (18, 272, 139, 210) “yolda”

2.1.5. Ayrılma Hâli

Baraba Tatarcası'nda, ayrılma hâli eki, ünlüyle ve tonlu ünsüzle biten isimlere -dAn, tonsuz ünsüzlerle biten isimlere -tAn şeklinde, -m, -n, ile biten kelimelere ise, -nAn şeklinde gelir.

Aladan (3) “allahdan”, araqadan (251) “içkiden”, Éydükédén (96) “Eydükeden”, köktén (46, 50) “gökten”, malaydan (10) “çocuktan”, qıstan (250, 251) “kızdandan”, şéhérdén (29) “şehirden”, taştan (236, 237, 238) “taştan”, yérdén (15, 74, 152) “yerden”, qıstan (250) “kızdandan”, taştan (236) “taştan”, köktén (46) “gökten”, patıştan (87) “padişahdan”

atamnan (47) “atamdan”, qannan (239) “handan”, qatınnan (147) “kadından”, annan (155) “ondan”, parğannan (19) “geçtikten”

Şu örneklerde ise ekin başındaki -n düşer.

arasınan (17) “arasından”, artınan (19, 49) “ardından”, paşınan (196, 199), “başından” yérinén (272) “yerinden”

Ayrılma hâli eki, sıkça edatlara bağlanır.

satqannan soñ (29) “sattıktan sonra”, şunnan soñ (89), monnan arı (286), anan arı (218, 240) “ondan sonra”, anan soñ (23, 31, 145) “ondan sonra”, Oqtiyabr réwolütsiyésinén soñ (94) “Ekim devriminden sonra”

2.1.6. Vasıta Hâli

Baraba Tatarcası'nda, vasıta hâli ekleri şunlardır: men, mınan, mına, pıla, pılan, pilén at mınan (15) “atla”, ol şar mına kökké (46) “o balonla göğe”, bu qat mına (51) “bu mektupla”, qılıts pıla kisti, öltirdi (160) “kılıçla kesti, öldürdü”, Qolıñ pıla péirsin, ayağın pıla (252) “elinle verirsin, ayağınla”, Anın duğası pılan (244) “onun duasıyla”, téryéniñ yağası pıla (213, 214, 224) “denizin sahiliyle”, qadaw pıla (215) “çiviyle”, qılıtsnı qolı mén aldı (226) “kılıcı eliyle aldı” padır pilén üts kün (269), üts qatını pilén atasının (286), qart pilén qartısq (2), kösü pilén körsin (12), ay pilén küyêş kébék (13), oğı pilén tés waqıt itsindé (53), parlıq qalıqlar pilén (95), pu yol pilén pardı (149), aştaha pilén (149), tañ atqan pilén (156) pu yol pilén kitti (157), TSan-Mérgén pilén körişti (158) Értén értési pilén yaña pir yol pilén tsıgıp kitti. (161), Qutsuq aştaha pilén utsıraştı (165), paşın qılıts pilén qıstı, (168), Şunun sébép pilén TSan-Mérgén (180), Pürüş qılıts pilén taştan üyni (238)

Zaman bildiren şu sözcükte vasıta hali -n, Eski Türkçe'deki şekliyle korunmuştur.

értén (53, 135, 137, 161) “sabah”

Şu sınırlı sayıdaki örnekte ise vasıta hâli eki, ile edatının ekleşmiş şekli olan –IA şeklindedir.

miniñlé süygén (116) “benimle sevgili”, tililé tatlı, köñlülé qattı (118) “Diliyle tatlı, gönlüyle katı”

2.1.7. Eşitlik Hâli

Baraba Tatarcası’nda, eşitlik hâli eki -çA (-tsA) , -dAy’dır.

pir nétsé kün soñ⁴ (232) “bir nice gün sonra”, nétsé künnér (260, 272) “nice günler”, altınday aqtsa (108) “altın gibi akçe”

2.2. Soru Eki

Baraba Tatarcası’nda, soru eki -ml, - mikén’dır. - mikén, -ml soru eki ile iken kelimesinin birleşmesinden oluşmuştur.

kéldimi (221) “geldimi”, kérékmi (277) “gerekmi”, osmay mikén (102) “geçmiş miki?” (103, 110), yarlar mikén? (104), parlar mikén? (105) “varlar miki?”, pérdinmi ana?(241) “verdin mi ona”, pérgénmi (113) “vermiş mi?” pulır mikén (106) “bulur miki?”

2.3. İyelik Eki

2.3.1. Teklik 1. Şahıs

Teklik 1. Şahıs iyelik eki ünlülerden sonra –m, ünsüzlerden sonra –Im şeklindedir. abışım (267) “amcacığım”, ağalarım (181) “ağabeylerim”, érim (148, 156) “kocam”, Pürüşim (211, 234) “Pürüşüm”, qısım (271, 280, 281) “kızım”, palam (14, 270, 284) “balam, çocuğum”, qanım (220) “hanım”, ulım (52) “oğlum”, ayaqlarımını (76) “ayaklarımı”, kösimni (203) “gözümü”, tüşimdé (265) “rüyamda”, üyimdé (280) “evimde”

2.3.2. Teklik 2. Şahıs

Teklik 2. Şahıs iyelik eki ünlülerden sonra –ñ, ünsüzlerden sonra –Inj şeklindedir.

Atañ (53) “baban”, ayağın (252) “ayağın”, éлиндé (55) “ülkende”, Ériñ (147, 162, 155) “kocan”, yolın (264) “yolun”, qalıñ (242) “halkın”, qolın (252) “elin”

2.3.3. Teklik 3. Şahıs

Teklik 3. Şahıs iyelik eki ünlülerden sonra –sl, ünsüzlerden sonra -l şeklindedir. ağası (178, 183) “kardeşi”, atası (287) “babası”, atı (133, 209) “adı”, ayağı (178) “ayağı”, duğası (244) “duası”, kösi (12) “gözü”, kütsi (140) “gücü”, malı (134, 171) “hayvan sürüsü” palası (7) “çocuğu”, paşı (127, 152) “başı”, patışası (87) “padişahı”, qatını (49, 50, 257) “karısı”, qatınına (168, 171) “kadınına”, quyırğından (215) “kuyruğundan”, sösin (122) “sözünü”, sünküsin (260, 273) “süngüsünü”, süögi (217, 230, 210) “kemiği”, tamırı (151) “kökleri”, térézsidé (237) “pencereside”, tonınır (22) “elbisesinin”, ulı (1, 133, 134, 150) “oğlu”, uyasına (225) “yuvasına”, yüsiné (265) “yüzüne”

2.3.4. Çokluk 1. Şahıs

üyimizden (60) “evimizden”

2.3.5. Çokluk 2. Şahıs (örneği yok)

⁴ bir neçe yapısının belirsizlik sıfatı olarak, Oğuz Kağan destanından itibaren Çağatay, Özbek, Eski Anadolu, Azeri, Kırım, Kazak, Karayım ve Baraba Türkçesi metinlerinde kullanıldığını belirtmektedir.

2.3.6. Çokluk 3. Şahıs

söslari (247) “sözleri”, yaşlarına (3) “yaşlarına”, ataları-inéléri (174) “babaları- anneleri” inélerinén (288) “anneleriyle”, qılıtsları (204) “kılıçları”, palaları (225, 287) “çocukları”

2.4. Çokluk Eki

Baraba Tatarcasında üç çeşit çokluk eki kullanılmıştır.

2.4.1. -IAr Eki:

Altay dillerinin bazılarının en önemli özelliklerinden birisi çokluk eklerinin nispeten fazlalığıdır, örn. Moğolca ve Tunguzcada. Yazılı Moğolcanın -nar, -s, -d -ud ve -çud, -n ve diğer bazı ekler de eklenebilir. Tunguz dillerinde de çeşitli ekler vardır, örn. -l, -r, -sal (>-hal) ve -nasal (>nahal) Geri kalan Altay dilleri sınırlı sayıda çokluk ekine sahiptir. -lar bugün Türkçedeki tek aktif çokluk ekidir. Baştaki -l sesi pek çok Türk dilinde gövdenin son sesiyle benzeşir ve aykırılışır, -tar, -dar ve -nar'ı ortaya çıkarır. -lar ekinin kökeninin karanlık olduğuna inanılır. Genellikle Moğolca -nar ile karşılaştırılır. (Kerimoğlu 2008: 101)

afiçérlér (71) “subaylar”, alar (175) “onlar”, atalar (247) “atalar”, aylar (75) “aylar”, qazaqlar (86) “kazaklar”, Sowétlér (93) “Sovyetler”, toplar (198) “toplar”, tüşlér (109) “düşler”, yırlar (98) “yırlar”, ipteşlérim (194) “arkadaşlarım”, tünyalarda (131) “dünyalarda”, yüslérdé (85) “yüzlerde”, yérlérdé (110) “yerlerde”, ayaqlarımni (76) “ayaklarımı”

2.4.2. -nAr Eki:

Moğolca çokluk eki -nar'ın arkaik bir çokluk eki -*na ve diğer bir çokluk eki -*r'den oluşur. Türkçe çokluk eki -lar'a ise -*r çokluk eki ve -*la'dan oluşan bir birleşiktir. -la- unsurunun diğer çokluk ekleriyle akrabalığı şu uyumla gösterilebilir: -*la : -l = Mançuca -ta : -*t (Türkçe -t, Moğolca -d) = Mançuca -sa : -*s (Moğolca -s) Bu nedenle -lar çokluk ekinin, -l çokluk eki (Moğolca ve Tunguzca) ile akraba olan -*la unsurunu içerdiğini ve -l'den ünlüleşmesi bakımından, tıpkı Tunguzca -sa'nın ve Mançuca -ta'nın Moğolca ve Türkçe -s ile -t'den farklılaşması gibi, farklılaşmıştır. (Kerimoğlu 2008: 102)

gérmennar (197) “almanlar”, künnér (260, 272, 274) “günler”, muyinnar (207) “boyunlar”, qoyannar (120) “tavşanlar”, künnérniñ (10, 42, 44, 37, 259) “günlerin”, körsétkénnérin (92) “gösterenlerin”

2.4.3. -tAr Eki:

orustar (89) “Ruslar”, palastar (25) “halılar”, qara quştar (227) “kartallar”, palastarnı (26) “halıları”

3.Sıfat

3.1. Niteleme Sıfatları:

Piyik tawnıñ paşınan (196), Ol üsi **kütli, aqılı**, qultır kişi polğan. (86), Araqadan pal **yaqşı**, hér **sılı qıstan** iné yaqşı. (251), Pir as waqıt son pir **taş üygé** keldi, (282), **kitsi aştaha** éytti (165), **Mühétér** yazmışını osmay ikén (102), Qan pu qatnı alıp oğı pilén **tés waqıt** itsindé şar éslétkén. (53), Oruziyé qoy! tép éyté **yas yörüklér** yaralar. (79), anıñ **kitsi ülniñ** atı TSan-Mérgén polğan. (133), Értén tağı **kitsi üli** Tsan-Mérgén malın körérgé pardi.(137), alarğa **yaqşı ton** pérdi, **yaqşı mal** pérdi (172)

Yapılan tekrarlarla sıfatlarda derecelendirme sağlanmıştır.

Püyük püyük Gérmen soğışı-ay (192), **Püyük püyük** qaraldı (200), **Purın-purın** samanda (2)

Metnimizde, sıfatlarda pekiştirme “pek” zarfıyla yapılmıştır.

Pu malay **pék** qıysıq polğan. (78), Qan pu qartnı **pék** yağımlı qarşı aladı. (8), Malaynı péirigé kélgenin pilgétis qartnı **pék** yaqşıláp körmét étédi. (9)

3.2. Belirtme Sıfatları

3.2.1. İşaret Sıfatları:

pu palanı (5), pu qartnı (8), pu résimni (13), pu qıs (19), pu şéhérgé (19), pu yılanı (43), pu yérlérdé (110), pu tünyalarda (131), pu paitni (83), pu yırnı (98), pu éllérde (106), şol qorotnı (73), şol yérdé (276, 279), ol ér (7), ol waqıtta (54), ol tsaqta (16), ol malaynı (35), ol dérwıştı (37), ol malay (38), ol tawda (39), ol yılanı (42), ol palıqnı (214), ol uyasında (225)

3.2.2. Sayı Sıfatları:

Baraba Tatarcasında, metnimizde rastladığımız sayı isimleri şunlardır: pir (2, 3, 4, 10, 33, 39, 42, 44, 46, 81) “bir”, éki (4) “iki”, üts (18, 133, 134, 173, 183, 254, 286) “üç”, tört (56, 57) “dört”, péş (56) “beş”, altı (144, 259, 272) “altı”, yédi (279), ségis (97) “sekiz”, toğıs (56, 57, 62, 80) “dokuz”, on (287) “on”, On altı (85) “on altı”, Qırıq (75, 246, 257) “kırk”, altmış (254) “altmış”, séksen (2, 3) “seksen”, yüslérdé (85) “yüzyılda”, üts yüs altmış (254) “üçyüz altmış”, mırş (56, 57, 75) “bin”, péş yüs (61) “beş yüz”, üts yarım (220) “üç buçuk”,

3.2.2.1. Yaklaşık Sayı Sıfatları:

pir-éki (28, 274) “bir iki”, Aqlar ötkén mırş toğıs yüs on toğıs-yigirmé yıllarda (91)

3.2.2.2. Kesir Sayı Sıfatları:

Yaqşı polır, saña **üts yarım** kün waqıt péreyin ! tép. (220), Pir **yarım** aylıq yol kittiler. (140)

3.2.2.3. Sıra Sayı Sıfatları:

pirintsi ülı (134) “birinci oğlu”, ékintsi ülı (88) “ikinci oğlu”, Ütsintsisin parğanda (28) “üçüncüsüne vardığında”, törtintsi yılın (80) “dördüncü yılın” pirintsi mértébé (88) “birinci mertebe”

3.2.3. Soru Sıfatları: 286

nétsé kün soñ (232) “nice, kaç günler”, **nétsé** künnér (260, 272) “nice, kaç günler”,

3.2.4. Belirsizlik Sıfatları:

pir waqıtta (177) “bir vakitte”, **its nérsé** kérék yok. (216) “hiçbir şey gerek yok”, künnérniñ **pir** küniné (259) “günlerin bir gününde”, **hér** silu qıstan (251) “her güzel kızdı”, **its pir** yamannıq (249) “hiçbir kötülük”

4. Zarf

4.1. Zaman Zarfları:

pu kün (234, 235), **pir waqıt** (10) “bir vakit”, értén (51, 53, 135, 137, 161, 262) “erken, sabah”, **indi** (219, 242) “şimdi”, **tuñ** (261) “gece”, **purın** (2) “önce, eski”,

4.2. Yer Zarfları:

qanğa parıp **kirü** pilén izénnésip (6) “geri”, **mında** kim kélidi? (165) “buraya”, Kél mında! (268) “buraya”, Sis **mında** qalınlar! (141) “buraya”, ağaları qaldı **anda** (141) “orada”

4.3. Hâl Zarfları:

yérlériné **aqrınnap** kiré parğannar. (90) “yavaşıca”, qarındaşına **yaman** qılğan ütsin. (184) “kötü”, Pos at silu qıstan **yaqşı**. (250) “iyidir”

4.4. Azlık-Çokluk Zarfları:

Köp kéldimi, **as** kéldimi (221) “çok geldi mi , az geldi mi”

4.5. Soru Zarfları:

Sin **négé** yüdeysin? (11) “niye”, Sin **négé** qanğa kirdiñ ? (30) “niye”, Pu malaynı **néntsék** yoq étkéli ? (34) “nasıl”, Qalıq aqlarınñ **nétsék** étip (91) “nasıl”, anı **néme** étkéli? (45) “nasıl”, **né** eşlégéli (37) “ne”, **né** istép parasın (211) “ne”.

5. Zamir

5.1.Şahıs Zamirleri

1.Teklik: mén (69, 226) “ben”, min (21, 202, 216, 267, 276) “ben”, maña (216, 219, 233) “bana”, mini (19, 240, 270, 280), “beni”, miniñki (284) “benimki”, miniñlé (117) “benimle”, minnén (193) “benden”

2.Teklik: sin (11, 21, 30, 34, 38, 39, 227, 229, 241) “sen”, sini (276) “seni”, siniñ (242) “senin”, saña (35, 151, 216, 220, 280, 284) “sana”

3.Teklik: ol (35, 46, 85, 97)

1. Çokluk: pis (62, 199, 229) “biz”, piské (158, 227) “bize”, pisni (67) “bize”, pisniñ (69, 228, 229) “bizim”, pistén (228) “bizden”,

2. Çokluk: sis (141) “siz”

3.Çokluk: alar (175) “onlar”, alarğa (172,181,230) “onlara”, alarnı (174) “onları”, alarnıñ (2,134, 140, 2) “onların”

5.2.Dönüşlülük Zamirleri:

üsi (52, 54, 85, 177, 185) “kendisi”, üsimni (71) “kendimi”, üsiné (14,169,33,16) “kendisine”
üsiné (169) “kendisine”, üsinin (33) “kendisinin”, üsiniñ (16) “kendisinin”, üsiniñki (7)
“kendisininiki” üsiniñ (35) “kendine”, üsléri (174) “ kendileri”

5.3.İşaret Zamirleri:

pu (25) “bu”, şol (73, 267, 276, 279) “şu”, şonı (266) “şunu”, şunın (180) “şunun”, şunnan son (89) “şundan sonra”, ol (225) “o”

5.4. Soru Zamirleri:

Kitsi aştağa éytti: Mında **kim** kéldi? tédi. (165) “kim”, Pu palanı **kimgé** yétkirirbis? (5)
pir **némé** kérék polsa, sin éyt! (229), **néme** étkéli, sin anı éyt! (38)

6.Bağlaç

pilén “ile”

qart pilén qartısq (2, 5) “karı ile koca”, ay pilén küyész kébék (13) “ay ile güneş gibi”

hém “ve”

atı hém iyérin (16) “atı ve eyerini”, pildiré hém ol ér palanı (7) “bildire ve o erkek çocuğu”, qanğa kirgén hém qanğa pir yaqşı (28) “hana girmiş ve hana bir güzel”, alğan hém soñğaraq Kütsimni yingén (89) “almış ve sonra Küçümü yenmiş”, hém parlıq qalıqlar pilén (95) “ve zengin halklar ile”, aldı hém qılıtsın (226) “aldı ve kılıcını”

wé “ve”

pismilléhi wé pilléhi (188) “bismillahi ve billahi”

lékin “ancak, fakat”

lékin malay qanğa (16) “lakin, fakat, çocuk hana”,

a “ancak, fakat”

qaldı anda, a Tsan-Mérgén yañğıs (142) “ orada kaldı, ancak, Can Mergen yalnız”

anan soñ “ondan sonra”

Anan soñ malay pu qısnı alğan (23) “ondan sonra çocuk bu kızı almış”, Anan soñ éytédi. (31) “ondan sonra söyledi”, Anan soñ pir tsélék arağı kéltirdi (145) “Ondan sonra bir kova rakı getirdi.”

anan arı “ondan sonra”

Pürüş yigit qanğa qayıp (218), “Ondan sonra Pürüş yigit hana dönüp”, Anan arı mini alıp kéldi saña! (240) “Ondan sonra beni alıp geldi sana”

de....de “de.....de”

éşigidé yoq, térézésidé yoq. (237) “kapısı da yok, penceresi de yok”

miken “ aceba”

parlar mikén? (104) “varlar mı ki”, pulır mikén? (106) “bulur mu ki”, yarlar mikén? (103) “uçurum mu ki”

7.Edat

pıla “ile”

qılıts pıla kisti (160) “kılıç ile kesti”, pu téryéniñ yağası pıla parğıl! (213) “bu deryanın boyu ile git”, Qolıñ pıla (252) “elin ile”, anın duğası pılan ol (244) “onun duası ile ol”,

kösi pilén körsin (12) “gözünü ile görsün”, parlıq qalıqlar pilén (95) “zengin halklar ile”, pu yol pilén (149) “bu yol ile”, pu yol pilén kitti (157), ayağın pıla yobarsın. (252) “ayağın ile yorulursun”, Tsan-Mérgén pilén körişti (158) “Can Mergen ile görüştü”, paşın qılıts pilén (168) “başını kılıç ile”.

kébék “gibi”

ay pilén küyêş kébék pir qıs résimni (13) “ay ile güneş gibi bir kız resmi”, kümis kébék yaltıray (205) “gümü gibi parlıyor”

arı “diğer”

téryanıñ arı yağına alıp kitti (236) “denizin diğer tarafına alıp gitti”

ütsin “için, diye”

yaman qılğan ütsin (184) “kötülük yaptığı için”

artıq “fazla”

pistén artıq, inédé poldıñ (228) “bizden fazla, anne de oldun”

soñ “ sonra”

satqannan soñ (29) “sattıktan sonra”, Oqtıyabr révolüsiyésininén soñ (94) “ekim ihtilalinden sonra”, üts yıl son (174) “üç yıldan sonra”, pir waqıt son (275) “bir vakitten sonra”, pir as waqıt son (282) “biraz vakitten sonra”, üts kün parğannan soñ (19) “üç gün geçtikten sonra”, nétsé kün soñ (232) “nice gün sonra”, nétsé künnér soñ (272) “nice günler sonra”

8. Ünlem**a “ey, hey”**

é malay éлиндé qan (55) “ey çocuk ülkende han”

ay “ey, hey”

püyük püyük Gérmen soğışı ay! “büyük büyük Alman savaşı hey!”

hayır “hayır”

soltan, hayır éyté (78) “sultan, hayır diye”

yoq “yok”

Qan éytti: “Yoq, pérmédim”, tép. (241) “Han söyledi, yok vermedim, diye”

9.Fiil**9.1. Fiil Çekimleri****9.1.1. Geçmiş Zaman****9.1.1.1. -dl / -tl**

taşladım (191) “bıraktım”, yürdim (101) “gezdim”, poldıñ (228) “oldun”, aşattı (145) “karnını doyurdu”, atıldı (238) “açıldı”, aldı (169, 203, 226, 231, 270, 280,283, 239, 272, 286) “aldı” apardı (239) “getirdi”, tsıqtı (273, 260) “çıktı”, épkéldi (217) “emretti”, urdı (270, 279) “vurdu” turdı (144, 282, 263) “kalktı”, tüşti (185) “düştü”, éytti (140, 181, 216, 212, 216) “söyledi” kéldi (143, 154, 158, 237, 240) “geldi”, kirdi (143, 154, 238) “girdi”, kisti (160) “kesti”, öldi (174) “öldü”, körişti (158) “görüştü”, kéltirdi (145) “getirdi”, pardı (154, 137, 171, 172, 163, 149) “vardı”, pérdi (172, 173, 218, 231) “verdi”, kitti (156, 210, 224, 148, 157, 236, 138), kördi (135, 226), qaldı (141, 151, 158, 159) “kaldı”, qayttı (168, 287) “döndü”, qıldı (287) “yaptı”, pütti (140) “bitti”, oltırdı (144, 177, 145) “oturdu”, poldı,(236, 244, 245, 180, 185, 209, 244, 245) “oldu”, atıştıq (64) “ateş ettik”, taşladıq (59) “terk ettik”, attılar (183) “attılar”, épkéldilér (231) , qayttılar (173) “döndüler”, tüstilér (139) “dinlendiler”

9.1.1.2. -ğAn /- kAn

tsağırgan (45) “çağırılmış”, tsıgarğan (80, 98) “çıkarmış”, awırlanğan (34) “hastalanmış”, éşlétkén (54) “yaptırılmış”, éytken (18, 34, 39, 46, 47) “söylemiş”, tsıgarılğan (56) “çıkarılmış” alğan (23, 89) “almış”, kitken (29, 42, 49, 50, 54) “gitmiş”, pérgén (37, 41, 43, 53) “vermiş”, pişkén (115) “olgunlaşmış”, kökrégén (275) “gürlemiş”, polğan (55, 133, 25, 32, 85, 86, 134, 257) “olmuş”, salğan (44) “bırakmış”, yingén (89) “yenmiş”, parğannar (90) “başlamışlar”

9.1.2. Şimdiki Zaman

paramın (222, 235, 276) “gidiyorum”, parasın (222, 235, 264) “gidiyorsun”, ala (74) “alıyor” sındıra (255) “kırıyor”, éytédi (14, 21, 26, 30) “söylüyor”, kitédi (18) “gidiyor”, körsétédi (14) “gösteriyor”, körédi (13) “görüyor”, oltıradı (144) “oturuyor”, pérédi (9, 17) “veriyor” soradı (162, 239, 212, 222, 277) “soruyor”, pilméyin (37) “bilmiyor”,

9.1.3. Gelecek Zaman:⁵(Yusupov : 2012: 131-152)

polırmın (267) “olacağım”, parırmın (266) “varacağım”

9.1.4. Şart

tsıqsa (51) “çıkırsa”, kélsé (139, 210) “gelse”, kîrsé (134) “girse”, körsé (177) “görse”, polsa (94, 127) “olsa”, polsañ (213, 268) “olsan”, tamsatsı (129, 130) “damlasa”, tüşşé(47) “düşse”

9.1.5. Gereklilik

-galı kerek

utsırgalı kérék (46) “uçurmak gerek”

-maq kérék

atışmaq kérékmi (277) “karşılaşmak gerek mi”

9.1.6. Emir

éyt! (38) “söyle”, kél (268) “gel”, qayt! (48) “dön”, qoy! (79), yuqla! (21) “uyu” parğıl (213) “git”, kélgil (232) “gel”, kitkil (223) “git” yürgil (242) “yaşa”, turqul (242) “kalk”, polsın (211, 264) “olsun”, qılsın (190) “kılsın”, kélsin (35) “gelsin”, yésin (198) “yesin”, körsin (12) “görsün”, yürsinnér (242) “yaşasınlar”, qalınlar! (141) “kalın”, péréyin (220) “vereyim”, alışayıq (268), qılayıq (229) “yaparız”, yürinç (138) “yürüyün”.

9.2.İsim Fiil

-gAll

utsırgalı (46) “uçurmak”,

-maq

atışmaq (277) “karşılaşmak”, alışmaq (277) “alışmak”

-lrgA

aldırırğa (210) “aldırmaya”, alırğa (33, 87, 88) “almaya”, atışırğa (150) “atışmaya”, oğırğa (9) “okumaya”, polırğa (85) “olmaya”

9.3. Sıfat Fiil

⁵ Geniş bilgi için bkz. Ferit Yusupov, Tatar Türkçesi Ağızlarında Gelecek Zaman, Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 7/1 Winter 2012, s. 131-152

9.3.1. - ğAn

qılğan (184, 228) “yapan”, kélgénin (8) “geldiğini”, körgén (104) “gören”, atqan (156, 183) “atan”, eşlégén (25) “işlenen”, parğan (15) “varılan”, polğan (98, 133, 275) “olan”, qalğan (43, 83, 137, 172) “kalan”, qaytqanı (54) “döndüğü”, satqannan soñ (29) sattıktan sonra, tégén (63, 65, 80, 209, 217, 267) “denilen”, turğan (6) “duran”, turğannar (87) “duranlar”, yüskén (111) “yüzen”

9.4. Zarf Fiil**9.4.1. -lp, -p**

atsıp (12) “açıp”, alıp (17, 35, 43, 44, 47, 48, 50, 53, 105, 171, 175, 176, 236, 240, 241, 270, 281, 288) “alıp”, aldırıp (33) “çağırıp”, alıp (17, 35, 43, 44, 47, 48, 50, 53, 105, 171, 175, 176, 236, 240, 241, 270, 281, 288) “alıp”, asılıp (151, 158) “asılıp”, atıp (92) “atıp”, aylanıp (177) “kendine gelip”, tsağırıp (47, 176) “çağırıp”, tsığarıp (26, 153) “çıkarpıp”, tsığıp (60, 156, 164, 281, 224) “çıkıp”, qasıp (174) “kazıp”, yatıp (21, 22) “yatıp”, eşlétip (46, 47) “yaptırıp”, étip (91) “edip”, işitip (217) “işitip”, kélip (43, 52, 71, 135, 183, 231, 263) “gelip”, kétirip (36) “getirip”, körip (206) “görüp”, körsétip (82) “gösterip”, körüp (42) “görüp”, münip (17) “binip”, otırıp (5, 49, 54) “oturup”, parıp (6, 44, 47, 62, 134, 135) “varıp”, polıp (29, 95, 141, 242, 34) “olup”, qayıp (45, 218) “geri dönüp”, qırlap (260, 273) “keskinleştirip”, quwıp (19) “kovalayıp”, tabıp (38) “bulup”, tigip (144, 155) “dikip”, turıp (100, 242, 262) “kalkıp”, utsıp (49) “uçup”, urlap (136, 138) “çalıp”, tép (5, 14, 18, 19, 38, 45) “diye”, istép (16, 42, 213, 222) “isteyip”,

Zarf fiil ekleri ikilemeler yapar. parıp parıp (143, 161, 214) “varıp varıp”, körişip-körişip (159) “görüşüp-görüşüp”, söyléşé-söyléşe (5) “sohbet ede ede”, kélé-kélé (154) “gele gele”, kitip-kitip (157) “gidip gidip”

9.4.2. -A

yaza (189) “yaza”, quandıra (77) “sevindire”, kélé-kélé (143) “gele gele”

9.4.3. -gAts

körgéts (14) “görünce”, pilgéts (8) “bilince”, qaytqats (30) “dönünce”, sorağats (7) “sorunca”

yétkéts (3) “ulaşan”, yetkintsé (3) “ulaşınca” aldırğats (9) “alınca”, alğats (58) “alınca”

9.4.4. -ğalı

parğalı (43) “varmak için”, kétirgéli (41) “getirmek için”

9.4.5. -géndé

kirgéndé (202) “girdiğinde”, kitkintsé (54) “gittiğinde”, parğanda (18, 26, 28, 149, 49) “vardığında”, pérgéndé (50) “verdiğinde”, yürgéndé (66) “yürdüğünde, dolaştığında”,

9.5. Birleşik Fiil**9.5.1. Bir İsimle Bir Fiilden Oluşan Birleşik Fiiller:**

yaqşılıq qıl- (87) “iyilik yap-“ kéréğini qıl- (225) “gereğini yap-“ yamannıq qıl- (229) “kötülük yapma-“ üy qıl- (287) “ev yap-“, toy yasa- (281) “düğün yap-“, yaqşılıq ét- (216) “iyilik et-“

9.5.2. Anlamca Kaynaşmış Olan Birleşik Fiiller:

hélék pol- (31) “öl-“, körmét ét- (9) “hürmet etmek”, Oq atış- (166) “ok at-“, pala tap- (257) “çocuk doğur-“ puyırıq pér- (33, 44) “buyruk ver-“, riza pol- (21, 49) “razı ol-“

toy qıl- (272, 286) “dügün yap-“, toy yasa- (281) “dügün yap-“, yoq ét- (34) “yok et-“
röksét al- (288) “izin al-“, toy yasa- (281) “dügün yap-“, sépér tsıq- (260) “sefere çık-”

9.6. Tasvir Fiilleri

al- , kit-, pér-, yat- yür- gibi fiillerdir.

tabıp al- (217) “bul-“, ölip al- (184) “öl-“, pilip al- (30) “bil-“, sorap al- (4) “dile-“, atsıp polma- (70) “açama-“, münip kit- (17) “bin-“, uçıp kit- (49) “uç-“, tsıgıp kit- (142) “çık-”

istép kit- (288) “iste-“, urlap kit- (135) “çal-“, alıp kitti (170) “al-“, kélé yat- (262) “gel-”

oğıp yür- (9) “oku-“, kétirip pér- (37) “getiriver-“, kélip pérgén (43) “geliver-“

10. Sözcük Varlığı

Baraba Tatarcasının sözcük varlığında Türkçe kelimeler, genellikle Eski Türkçe'deki arkaik şekillerini korumuştur..

kél- (19) < kél- (ET.) “gel-“ kétir- (36) < kelür- (ET.) “getir-“, kir- (28) < kir- (ET.) “gir-“, kit- (17) < kit- (ET.) “git-“, kök (46) < kök (ET.) “gök“, kör- (12) < kör- (ET.) “gör-“, küç (140) < küç (ET.) “güç“, kün (18) < kün (ET.) “gün“, otın (163) < otun (ET.) “odun“, öl- (280) < öl- (ET.) “öl-“, qal- (137) < qal- (ET.) “kal-“, qar (120) < qar (ET.) “kar“, qara (18) < qara (ET.) “kara“, qarşı (92) < qarşı (ET.) “karşı“, qılıç (160) < qılıç (ET.) “kılıç“, tiq- (144) < tik- (ET.) (dik-), tört (56) < tört (ET.) “dört“, tuğ- (191) < tuğ- (ET.) “doğ-“, tüş- (47) < tüş- (ET.) “düş-“, ur- (270) < ur- (ET.) “vur-“, yırçı (97) < yırçı (ET.) “yırcı“, yigit (123) < yigit (ET.) “yiğit“ anda (238) < anda, anta (ET.) “orada“, at (133) < at (ET.) “ad“, köm- (174) < köm- (ET.) “göm-“, ol (7) < ol (ET.) “o“, palıq (217) < balık, balak (ET.) “balık“, yaña (135) < yana, yene (ET.) “yine“, tün (269) < tün (ET.) “gece”

Alıntı kelimeler ise, Arapça, Farsça ve Rusça kökenli sözcüklerden oluşmuştur.

Arapça:

askér (69) < asker (Ar.) “asker“, awa (269) < havâ (Ar.) “hava“, hébér (265) < haber (Ar.) “haber“, hélék (31) < helâk (Ar.) “helak“, höcim (86) < hücûm (Ar.) “hücum“, kédér (123) < keder (Ar.) “keder“, kismét (81) < kismet (Ar.) “kismet“, lékin (16) < lâkin (Ar.) “lakin“, médrésé (9) < medrese (Ar.) “medrese“, miskin (199) < miskin (Ar.) “miskin“, ömir (131) < ömr (Ar.) “ömür“, réhim (190) < rahîm (Ar.) “rahim“, résim (23) < resm (Ar.) “resim“, riza pol- (21) < rızâ (Ar.) “razı ol-“, röksét (288) < ruhsat (Ar.) “ruhsat, izin“, sağat (64) < sâat (Ar.) “saat“, saman (133) < zemân (Ar.) “zaman“, soltan (78) < sultân (Ar.) “sultan“, waqıt (53) < vakt (Ar.) “vakit”

Farsça:

aştaha (39) < ejderhâ (Far.) “ejderha“, azis (127) < azîz (Far.) “aziz“, dérwış (39) < derviş (Far.) “derviş“, égér (265) < eğer (Far.) “eğer“, hém (16) < hem (Far.) “hem“, its (177) < hiç (Far.) “hiç“, padır (263) < bahâdır (Far.) “bahadır, yiğit“, palas (25) < pelâs (Far.) “halı, kilim“, pasar (26) < bâzâr (Far.) “pazar“, patışa (87) < pâd-şâh (Far.) “padişah“, şéhér (185) < şehir (Far.) “şehir“, tarı (35) < dârû (Far.) “ilaç“, tért- (126) < derd (Far.) “dert“, térya (224) < deryâ (Far.) “derya, deniz“, tuşman (67) < düşman (Far.) “düşman“, ünér (25) < hüner (Far.) “hüner”

Rusça:

afiçér (71) < ofitser (Rus.) “subay”, pait (80) < poet (Rus.) “şiiir”, péwral (61) < fevral (Rus.) “şubat”, qırapast (83) < krepostnoy “kale”, qorot (73) < gorod (Rus.) “şehir”, réwolütsiyé (94) < revolyutsiya (Rus.) “devrim”, saldat (56) < soldat (Rus.) “asker”, smirné (71) < smirno (Rus.) “hazrol”

SONUÇ

Sibirya Tatar Türkçesi; 1. Tobol-Ertiş Bölgesi ağızları (Tümen, Tobol, Saz yöresi, Tevriiz ve Tara), 2. Baraba Ağızı, 3. Tom ağızı olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Baraba Tatarcası, yapılan tasnif çalışmalarında Sibirya Tatar Türkçesi içinde değerlendirilir. Sibirya Tatar Türkçesi ses bilgisi, şekil bilgisi ve söz varlığı bakımından Oğuzca unsurlar taşır.

Baraba Tatarcasında, Tatarca, Başkurtça, Kazakça etkisinin yanı sıra, Kıpçak lehçelerinin özelliklerine rastlanır. Baraba Tatarları'nın genç kuşağı Rusça ve Tatarca'yı kullanmakta, Baraba Tatarcası daha çok yaşlı kuşak tarafından bilinmektedir. Çevrelerinde yaşayan Ruslara ve Rusçanın yoğun baskısına rağmen, 8000 civarındaki nüfuslarıyla Baraba Tatarları dillerini korumayı başarmışlardır.

Baraba Tatarcasında tespit ettiğimiz önemli özellikler şunlardır.

1. Alıntı kelimelerdeki ünlüler kısalmıştır. aştaha < ejderhâ (Far.) “ejderha”, palas < pelâs (Far.) “halı, kilim”, pasar < bâzâr (Far.) “pazar”, patışa < pâd-şâh (Far.) “padişah”, sağat < sâat (Ar.) “saat”.

2. Ünlülerle ilgili ses olaylarından en yaygın olanı ünlü daralmasıdır. e > é ‘dir.

ér < er (ET.) “koca, erkek”, ét- (ET.) et-, it- “et-”, néçé < neçe (ET.) nice, hébér < haber (Ar.) “haber”, kédér (123) < keder (Ar.) “keder”.

3. Ünsüz değişmelerinden tonsuzlaşma (b> p, z > s, d> t) en yaygın olanıdır.

purın < burun (ET.) “burun”, paş < baş (ET.) “baş”, pis (38) < biz (ET.) “biz”, , palıq < balık, balak (ET.) “balık”, poy < bod (ET.) “boy”, paşla- < başla- (ET.) “başla-”, piyik < bédük (ET.) “büyük”, pulut < bulut, bulit, pülit (ET.) “bulut, pismilléhi (< bismillâh (Ar.) “bismillah, besmele”, pasar < bâzâr (Far.) “pazar” kös < köz (ET.) “göz”, qıs < kız (ET.) “kız”, ségis < sekiz (ET.) “sekiz”, sös < söz (ET.) “söz”, tos < toz (ET.) “toz, azis < azîz (Far.) “aziz”, tarı < dârû (Far.) “ilaç”, térya < deryâ (Far.) “derya, deniz”, tuşman < düşman (Far.) “düşman”, tünya < dünÿâ (Ar.) “dünya”

4. Baraba Tatarcasının en dikkate değer ayırıcı fonetik özelliği “ts” sesine sahip olmasıdır.

ağats < ıgaç (ET.) “ağaç”, tsağır- “çağır-”, tsaq “zaman”, tsirik < çâryek (Far.) “çeyrek”

5. Baraba Tatarcasında, eklendiği köke göre üç çeşit çokluk eki kullanılmıştır. -IAr, -nAr, -tAr, palastar “halılar”, künnér “günler”, afiçérlér “subaylar”

6. Baraba Tatarcasının sözvarlığında, pek çok kelimenin Eski Türkçe'deki gibi arkaik şekilleri korunmuştur. kél- < kél- (ET.) “gel-” kétir- < kelür- (ET.) “getir-”, kir- < kir- (ET.) “gir-”. Alıntı kelimelerde ise Rusça, Farsça ve Arapça kelimeler vardır.

askér < asker (Ar.) “asker”, awa < havâ (Ar.) “hava”, aştaha < ejderhâ (Far.) “ejderha”, azis < azîz (Far.) “aziz”, dérwış < derviş (Far.) “derviş”, afiçér < ofitser (Rus.) “subay”, pait <

Qartnın Ulı

Purin-purin samanda pir şéhér tsitindé pir qart pilén qartsıq polğan idi. Alarnnıj séksén yaşlarına yetkintsé pir palalarında polmağandı. Séksen yaşı yétkéts qartsıq alladan pir ér pala sorap alğandı. Palası pir qonıp pir yaşı yaşağan, éki qonıp eki yaşı yaşağandı.

5 Qart pilén qartsıq otırıp söyléşkén. Pu palanı kimgé yétkirirbis? Tép söyléşe-söyléşe turğan pu palanı qanğa périрге pitirgennér. Pabay qanğa parıp kirü pilén izennésip kél-kéllér sorağats, üsiniñki ér palası parlıgın pildiré hém ol ér palanı qanğa pidé-étirge kélgenligin pildirédi. Qan pu qartnı pék yağımlı qarşı aladı. Malaynı périрге kélgenin pilgétis qartnı pék yaqşıláp körmét étédi. Malaynı aldırğats médréségé oğırğa pérédi. 10 Médrésédé oğıp yürgén waqıtta künnérniñ pir küniné artırap yüdép yüré. Pir waqıtta qannıñ úlı pu malaydan soraptı: Sin nége yüdeysin? tép.

Pu malay qan úlına oñ yaq qoldıq astın atsıp körsétédi. Né kösi pilén körsin: pu malaynıñ qoldıq astında ay pilén küyész kébék pir qıs résimni körédi. Malay pu résimni tağı gannıñ üsiné körsétédi. Qan pu résimni körgéts malayğa pulay tép éytédi: É palam, pu qısnı at parğan yérdén at mınan, qat parğan yérdén at mınan istérbis, tép. 15

Lékin malay qanğa riza polmay üsi istép kitirge poladı. Ol tsaqta qan üsiniñ atı hém iyérin pérédi. Malay parlıq attar arasınan pir argamaqnı ılğap alıp münip kitédi. Pir kün kitédi, éki kün kitédi. Yolda parğanda: Pir qara qıs mini al, mini al tap étkén. Üts kün parğannan soñ pu qıs artınan quwıp kélip, pu şéhérgé kirmédi: Mini al, mini al! tép poşat- 20 mağan.

Éligi qıs malayğa éytédi: Min aş pişirim, sin yatıp yuqla! -tép. Malay riza polıp yatıp yuqlağan. Pir waqıt éligi qıs malaynı uyğısқан. Uyğısıp tonınıñ qoldıq astın qarasa, qoldıq astındağı résim pu qısqa oşağan. Anan soñ malay pu qısnı alğan. Pu qıs péri qısı polğandı.

25 Pu qıs türli ünér éşlégéli usta polğan. Yaqşı-yaqşı palastar éşlégén. Pu éşlégén palastarnı malay pasarğa tsıgarıp satқан. Pu qıs malayğa éytédi: Pasarğa parğanda qanğa-payğa inmé! tép.

Pir-éki mértébé parğanda qanğa kirmégén. Ütsintsisin parğanda qanğa kirmén hém qanğa pir yaqşı kélémin satқан. Kélémini satқannan soñ şéhérdén üy almaqtı polıp kitkén. 30 Qatını pu malaynıñ qanğa kirüşü turında pilip alğan. Malay qaytqats, éytédi: Sin nége qanğa kirdiñ ?- tép. Anan soñ éytédi tağı pu qıs: İndi hélék polasın tép.

Qan pu malaynı tanımağan. Pu malay pék qıysıq polğan. Qan pu malaynı istérgé hém öytirirge qatının alırğa puyırq pérgén. Pir künné üsinin yurtına pir dérwıştı aldırıp sorağan: Pu malaynı néntsék yoq étkéli ? tép. Dérwış étkén: Sin awırlanğan polıp, ol 35 malaynı üsiné tarı istétip iyébér! Ol saña altın paşlu, kümiş quyırqlı qoyan alıp kélsin!

Malaynı aldırıp qan istétkéli iyébérdi. Malay pu altın paşlu, kümiş quyırqlı qoyannı kétirip pérgén. Künnérniñ pir küniné qan tağı né éşlégéli pilméyin tağı ol dérwıştı aldırıp sorağan: Ol malay tabıp kélđi. Sin piské éyt: kézer anı néme étkéli, sin anı éyt! - tép 40 sorağan. Dérwış étkén: Qara ténis yağında pir taw par, ol tawda aştaha par, sin anı alıp kélđir pu malaynı tégen.

Qan tağı ol malaynı aldırıp, qara ténis yağında ı aştahanı kétirgéli puyırq pérgén. Malay istép kitkén. Yürgéndé yürgén, künnérniñ pir küniné ol yılannı körüp tabır qanğa alıp kélip pérgén. Qan pu yılannı körüp artırap qalğan. Sonına qayra ornına alıp parğalı puyırq pérgén. Malay pu yılannı qayra alıp parıp salğan. Künnérniñ pir küniné qan 45 dérwıştı qayra tsağırgan: Pu yigit tağı qaytıp kélđi, anı néme étkéli? - tép sorağan.

Dérwiş éytkén: Pir ulı şar éşlétip, ol şar mına kökké utsırgalı kérék, ol köktén yığılup tüşsé ölür, tégen. Qan şar éşlétip malaynı tsağırıp alıp éytkén: Manıñ atamnan parıp altın alıp qayt! tégen.

50 Malay riza polıp şarğa otırıp utsıp kittén. Pu utsır parğanda, qatını artınan utsup kélip, alıp kittén. Şar köktén qayra yığılıp walğan. Malayğa qatını qat yazıp pérgéndé éytkén: Pu qat mına walğan şar qatında yat, qan értén tsıqsa, pu qatnı péirsin! tégen. Qatqa yazılğan: Atañ altın pérmédi: Ülim üsi kélip alsın! tép.

55 Értén malay qanğa qatnı pérgén. Qan pu qatnı alıp oğı pilén tés waqıt itsindé şar éşlétkén. Anan pu şarğa otırıp üsi utsıp kittén. Ol waqıtta utsup kitkintsé qan éliné qaytqanı yoq, é malay éлиндé qan polğan, tigi qıs qanış polğan.

Abdurahman saldat paitni. (Mıñ toğıs yüs tört-péş yıllarda tsığarılğan)

Mın toğıs yüs tört yılda soğışlarğa paşladıq,

Soğışqa tép hébér alğats,

Wolnıy qırıpast taşladıq,

60 Üyimiztén tsığıp kittik,

Péwralnıñ itsindé péş yüs tsağırım kittik,

Toğıs kün itsindé anda parıp pis yéttik,

Moqtin tégen şéhérgé.

Andıy sağat top atıştıq

65 Japon tégen qahirgé.

Qamışlıqta yürgéndé atlar qaltı patqılap,

Yüsi qara yapon tuşman qaltı pisni atqılap,

TSirik sağat itsindé qamışlıqta utaltıp,

Işkér mén top atılıp pisniñ askér putaltıp

70 Qarañıy, tün, puran. Atsıp polmay kösimni,

Afitsérlér kélip sorap smirné tép üsimni.

Portarturnın itsindé şém yağalar kétsiné,

Yañgır kébék pulé jawa şol qorotnıñ itsiné.

Portarturğa kirgén tsaqta tizém yérdén qan ala,

75 Qırıq mıñ saldat paşın kiskéts toğan aylar qarala.

Portarturğa kirgén tsaqta yarğıladıp ayaqlarımın taşlar,

Rébyata molodéts", tép quandıra paşlıqlar.

Pék soltan, hayır éyté Qurapatkin énéral

Oruziyé qoy! tép éyté yas yörüklér yaralar.

80 Pu paitni Abdurahman tégen paraba kişi tsığarğan. Mıñ toğıs yüs törtintsi yılın péwralında pir orus payında kismétté yürgén waqıtında éş haqın tülémés ütsün qırıstan

tip körsétip orus-japon soğısına iyébére. Mıñ toğıs yüs tört yılda Portartur qırpast oqruzéniyéde qalğan tsağında pu paitni tsiğara.

Paraba qalqıñıñ tarihi

85 On altı yüslérdé polırğa ténış Sibir tatarlarının. qanı Kütsim polğan. Ol üsi kütsli, aqılı, qultır kişi polğan. Pu waqıtlarda parabalarğa Qazaqıstan talalarınan qazaqlar höcim yasap turğannar, é kün patıştan Orus yurtınıñ patıçası Iwan Grozniy Yarmaqñı Sibir yaulap alırğa iyébérgén. Kütsim qan pirintsi mértébé yıñılğén, ékintsin tağı yıñılğén, Yarmaq isé yaña quts alğan hém soñğaraq Kütsimni yıñğén. Şunnan soñ orustar Sibir tatarları yérlériné

90 aqrınnap kiré parğannar.

Aqlar ötkén mıñ toğıs yüs on toğıs-yigirmé yıllarda. Qalıq aqlarınıñ nétsék étip qalıqñı tala annıqların, kitskénégéné qarşılıq körsétkénnérin atıp ötirip salıların söyléylér. Qızıllar ötkéts irkén pola paşlap Sowétlér wlastında irkén sulap yaşı paşlağannar. Patışa waqıtında Sibir tatarlarınınan saldat almay turğan polsa Oqtiyabr réwolütsiyésinén soñ alına paşlağannar

95 hém parlıq qalıqlar pilén aralaşıp tégés qoqıqlı polıp yaşaylar.

Éydükédén

Mıñ ségis yüs séksén-toqsan yıllarda Sibir tatarlarının yırtsısı Éydüké yaşağan. Ol türli yırlar tsiğarğan. Ol pu yırnı aşıq polğan qatını. Patışqa pağışladı.

Purın-nay uzun pustana turna,
100 Tuman-ğılay turıp pustanadır.
Üydédé yürdim, qırdada yürdim,
Mühétér yazmışnı osmay mikén.
Yabışqan poyı yarlar mikén?
Parıpta körgén parlar mikén?
105 Süygénin alıp méhéré qanğan
Pu éllérde pulır mikén?
Yabışqan poyı qum taqır,
Altınday aqtsa polmay paqır,
Tüşlér körüp aşıq polğan
110 Pu yérlérdé pulır mikén?
Sudalay yüskén aq palıqñıñ
Palasın-oq éytir sultan tép,
Aqtsalay pérgénmi yarnı süygén?
Éydükéni éytirlé sultan tép!
115 Yaylau-la pişkén qızıl qat yemiş
İtsi taşlı, tışı tatlı,
Miniñlé süygén Patış yarım,
Tililé tatlı, köñlülé qattı.

Aq qoyan

- 120 Aq qoyannar qarnı taptıdır,
Yatasalay yérin tapmaydır.
Éytséléy sösin éytélmitsé
Yigit kédérlérin saqlaydır.
Aldırmalay qoyan aldırmas,
125 Alın ayaq-qaylar talmasa,
Qayırmalay yigit tértlénmas,
Azis paşı anıñ saw polsa.
Yawsalay yañgır yawsatsı,
Taşlardan-oq tamtsı tamsatsı,
130 Taşlardan-oq tamtsı tamsatsı,
Pu tünyalarda ömir polsatsı!

TSan-Mérgén

- 135 Pir samanda pir qart polğan anıñ üts ulı polğan, anıñ kitsi ûlınıñ atı TSan-Mérgén polğan. Alarnıñ üts üri malı idi. Pir künné pirintsi ûlı parıp malın kirdi, kîrsé pir ür mal yoq, Qutsuq aştağa kélip malın urlap kitkén. Értén ékintsi ûlı parıp malın kördi, yaña pir ürin Qutsuq aştağa urlap kitkén.

Értén tağı kitsi ûlı TSan-Mérgén malın körérgé pardı. Yaña qalğan ürin Qutsuq aştağa urlap kitti. İndi TSan-Mérgén aǵalarına éytti: Yürin, quwayıq! tép. Kittilér Qonaq kélisé qondılar yolda, tüşin kélisé tüştilér yolda.

- 140 Pir yarım aylıq yol kittilér. Alarnıñ kütsi pütüti, azıq pütüti. Anda TSan-Mérgén éytti aǵalarına: Sis mında qalınlar! tédi. Aǵaları qaldı anda, a TSan-Mérgén yañǵıs kişi polıp tsıǵıp kitti.

- 145 Parıp-parıp pir tsölgé yétti. Kélé-Kélé kélidi pir taş üygé, pu üygé kirdi TSan-Mérgén. Pir qatın oltırdı tördé, pir ton tigip oltıradı. Ol qatın turdı, altı qulaqlı kirşennén itin tsıǵardı, taştırğan yéydi, TSan-Mérgénni oltıstı, aşattı. Anan soñ pir tsélék arağı keltirdi, anı tutup oltırıp itsti.

TSan-Mérgén. Anan soñ qatınnan soradı: Érin qutsuq aştağa qayda kitti? tédi. Qatın éytti: Érim Qutsuq éwégé tsıǵıp kitti, tédi.

- 150 TSan-Mérgén tağı pu yol pilén pardı, parǵanda ulı Qutsuq aştağa pilén uzırastı. Pu aştağa éytti: Qartnıñ kitsi ûlı TSan-Mérgén kélidi, tédi. TSan-Mérgén éytti: Oq atışırǵa, körésirgé saña kélidim! tédi. Köréstiler: aǵats tamırı asılıp qaldı, ülén tamırı üsilip qaldı. Aqırında TSan-Mérgén ulı Qutsuq aştağanı yérgé soqtı, paşı yérdén tsıǵıp oltı. TSan-Mérgén anıñ paşıñ tsap tsıǵarıp, óltirdi.

- 155 Anan pu yol pilén kitip pardı. Kélé-kélé kélidi pir taş üygé, kirdi anda. Pir qatın tördé ton tigip tura. TSan-Mérgén annan soradı: Érin ortantsı Qutsuq aştağa qayda kitti? tédi. Qatın éytti: Érim éwégé tsıǵıp kitti tañ atqan pilén tédi.

TSan-Mérgén pu yol pilén kitti, kitip-kitip ortantsı Qutsuq aştahaya utsıraştı. Pu aştağa éytti: Qartnıñ kitsi ûlı kélidi piské, tédi. İndi TSan-Mérgén pilén körişti: aǵats tazılı

160 asılıp qaldı ülén tazılı üsilip qaldı. Körişip-körişip TSan-Mérgén ortantsı Qutsuq aştahanı yérgé soqtı. Anıñ paşın qılıts pıla kisti, öltirdi.

Értén értési pilén yaña pir yol pilén tsıgıp kitti. Parıp-parıp pir taş üygé yétti. Anda pir qatın qara astan ton tigip oltı. Annan soradı TSan-Mérgén: Érin kitsi Qutsuq aştaha qayda pardı? tédi. Qatın éytti: Kitsi Qutsuq aştaha otınğa pardı, tédi. TSan-Mérgén yéné yolğa tsıgıp kitti.

165 Pu yol yağında kitsi Qutsuq aştaha pilén utsıraştı. Kitsi aştaha éytti: Mında kim kéldi? tédi. TSan-Mérgén ana: Qartnın ùlı TSan-Mérgén kéldi. Oq atışayıq, küts körişeyik! tédi. Anan köriştilér: ağats tazılı asıldı, ülén tazılı üsildi. TSan-Mérgén yérgé soqtı kitsi aştahanı, anıñ paşın qılıts pilén qıstı, kitsi aştahanın qatınına qayttı.

170 Pu qatınırñ üsiné aldı, pu qatın pilén pir yolğa yağında turdılar. Éki ağaları ölip aldı purın qarındaşına yaman qılğan ütsin. TSan-Mérgén indi ulı aştahanıñ qatınına pardı, anı malı pilén alıp kitti. Ortantsı aştahanı qatınırñ, malın alıp yéné kitti.

175 Yolda qalğan ağalarına pardı, alarğa yaqşı ton pérđi, yaqşı mal pérđi, éki ayasına éki Qutsuq aştahanıñ qatınırñ pérđi. Anan soñ atalarına-inélériné qayttılar üts ağa-ül. Üts yıl son ataları-inéléri öldi. Üts ağa-ül térén qasıp kömdilér alarnı. Üsléri yurt tutıp qaldılar. Éki ağaları éytti: Pu TSan-Mérgénni öltüréyik! Alar aratsan-qaratsan yasattılar, TSan-Mérgénni tsağırıp itsirip izirttilér. Izirtkétstén TSan-Mérgénnin qılıtsın alıp, ayağın kistilér. Anıñ malın alıp kittilér ağaları. TSan-Mérgén pir waqıtta üsi aylanıp oltırdı, körsé its nérsé qalmağan: malda yoq, éki ayağı yoq, éki ağası yoq.

180 Pir kün **pir sor kokşünék** Mérgéngé kéldi, anı yutıp idi, kéts polğastan qustı Mérgénni. Şunın sébép pilén TSan-Mérgén éki ayaqlı sağı poldı. Ağalarınırñ yurtına pardı. Éki ağaları anda qan polıp turdılar. Alarğa éytti TSan-Mérgén: Ya, ağalarım, éwégé oq atışayıq! tédi.

185 Altına pir tabaq oltıstılar. Oq attılar üts ağa-ül. Éki ağası atqan oqlar kélip paşına tüşti, ayağınan topla tüşti. Éki ağaları ölip aldı purın qarındaşına yaman qılğan ütsin. TSan-Mérgénnin oğı tabaqqı tüşti. Üsi, TSan-Mérgén, pu şéherdé qan poldı.

Pait

Pu paitni mıñ toğıs yüs on dört yılda Gérmen soğışınırñ pir qatnaşıtsı sóyledi.

Pismilléhi wé pilléhi

Pait yaza paşladım.

190 Qaq tağala réhim qılısın!

Tuğan élim taşladım.

Püyük püyük Gérmen soğışı ay!

Minnén polmay paşı-nay.

Yandan parğan ipteşlérım

195 Körnéder pit paşında.

Piyik tawnırñ paşınan

Gérmennar top atadır

Yésin kébék toplar yürey,

Pis miskinniň paşınan,
 200 Püyük püyük qaraldı
 Anıň itsinde qaraňğı
 Min soğışqa kirkéndé
 Éki kösimni qan aldı
 Germannarınıň qılıtsları
 205 Kümis kébék yaltıray,
 Alay körip işlér kité
 Yası muyinnar qaltıray.
 Pürüş Yigit

210 Pir yérdé pir yigit poldı. Anıň atı Pürüş idi. Qan anı iyéberdi qus tégen palıqniň süögin aldırırğa. İstep kitti Pürüş. Qonaq kélsé qondi, tüşin kélsé tüşléndi yolda. Kélé- kéle pir yol pilén pir yadası pabay usıraştı. Yadası pabay “küňlerin qutlı polsın. Pürüşim, Né istép parasın?” té p soradı. Küs tégen palıqniň süögin istép paramın. Tép éytti, Pürüş.

215 Yadası Pabay : Anı istép parattan polsan pu téryeniň yağası pıla parğıl! Anda ol palıqni tutarsın, tedi. Pürüş pu téryaniň yağası pıla kitti. Parıp parıp pir tawğa kélip kördi. Pir ulı aq palıqniň quyırğından qadaw pıla qaqqannardı. Pürüş témir qadawın surdı. Aq palıq éytti. Min saňa néni yaqşılıq étirim tep Pürüş éytti aňa. Maňa its nérsé kérék yoq indi. Qus tégen palıqniň süögi kerek. Tép. Anı işitip pu süögin tabıp aldı aq palıq, Pürüşka épkéldi. Anan arı Pürüş yigit qanğa qaytıp pu süögin aňa pérdi.

220 Anan qan: İndi tsus tégen palıqniň süögin épkél! tép puyırdı. Pürüş: Maňa waqıt pér, qanım! tedi. Qan éytti: Yaqşı polır, saňa üts yarım kün waqıt péreyin ! tép. Pürüş yigit kitti. Köp kéldimi, as kéldimi pu yadatsı pabay pılan yéné utsırastı. Yadatsı pabay: Ay tos-alıs, qayda parasın? tep soradı. Pürüş aňa éytti: TSus tégan palıqniň süögin istép paramın indi, tép. Pabay Pürüşké éytti: Yéne pu téryaniň yağası pıla kitkil, tép.

225 Yaňa pu téryaniň yağası pıla kitti Pürüş yigit. Téryaniň ortasınan pir aştaha tsıgıp aqındı pir qarağay ağatsındağı qara quşniň uyasına. Ol uyasında éki qara quşniň palaları par ikén. Pürüş yigit kördi anı, altın qılıtsnı qolı mén aldı hém qılıtsın surdı, aştahaniň paşniň kisé tsaptı. İndi qara quştar kéldi-dé éytti: Sin yaqşılıq qıldın. Piské mindau yaqşılıq qılğan kişigé né yaqşılıq qılrıbsı? Pistén artıq ata poldı pisniň palalarğa, pistén artıq inédé poldı pisniň palalarğa! Pir némé kérék polsa, sin éyt! Pis kérégini qılayıq!
 230 tedi.

Pürüş alarğa: Maňa tsus tégen palıqniň süögi kérék" , tedi. Anan qara quştar tsus tégen palıqniň süögin tabıp aldı. Pürüşké épkéldilér. Pürüş qanğa kélip pu süögin pérdi. Pir nérsé kün soň qan tsıgırıp Pürüş yigitni eytti aňa: İndi Aqsılu qısnı istép tabıp alıp kélgil maňa! tép.

235 Yéné pardı Pürüş, pu yadatsı pabay pilén utsırastı. Pu pabay soradı: Pürüşim, pu kün qayda parasın? tép. Pürüş: Pu kün Aqsılu qusnı istép paramın tedi. Pirdén pabay sunqar poldı, Pürüşni alıp üstiné oltıstı, utsurıp téryaniň arı yağına alıp kitti, pir taştan üygé kéldilér. Kéldi pu taştan üygé Pürüş yigit, éşigidé yoq, térézésidé yoq.

240 Pürüş qılıts pilén taştan üyni tsip aylandırdı, éşigi atsıldı, Pürüş üygé kirdi. Anda Aqsılu qısnı tabıp aldı, qanğa appardı. Qannan soradı pu qıs: Pu Pürüş yigit qus tégen

palıqnın süögin alıp kélđi saña, anan tsus tégén palıqnıñ süögin alıp kélđi saña ol. Anan arı mini alıp kélđi saña! Sin indi pir yal pérdinmi ana? tép. Qan éytti: Yoq, pérmédim", tép. Anan qıs puyırdı: Indi turıp turqul! Sin qusqın polıp yürgil! Siniñ qalıǵıñ qarǵa polıp yürsinnér! tép.

245 Anın duǵası pılan ol-oq samanda qan qusqın poldı, qalıǵı-da qarǵa poldı. Anan arı yadatsı pabaynıñ qaylası pılan Pürüş yigit qan poldı, pabaynıñ qısı Aqsılı qus qanıñ poldı. Qırq kün toy yasadılar, toy itstilér.

Atalar söslari, ülgér sösléri

Pir pölik pir aǵatsqa yétélédi.

250 Pir yaqşı mérgén yañılıp pasalmay, pir aqıllı kishi its pir yamannıq qılalmay.

Pos at silu qıstan yaqşı.

Araqadan pal yaqşı, hér silu qıstan iné yaqşı.

Qolıñ pıla périrsın, ayaǵın pıla yobarsın.

Atsarǵa éşik yoq, qararǵa téşik yoq. (Kawın).

255 Pir qayın, on éki putaq, üts yüs altmış yapraq. (Pir yıl, on éki ay, üts yüs altmış kün).

Qaq putaq süök sıdıra. (Tarama).

Témir-alıp

Pir yérdé pir qart kishi polǵan. Anıñ qatını par ikén, qırq yaşında pir pala tapqan ikén. Pir kündé pir yaşqa yétti, éki kündé éki yaşqa yétti, yédi kündé yédi yaşqa yétti. 260 Pökr qula atı par, altı put qılıts soqtırdı, altı put süñkü soqtırdı. Künnérniñ pir küniné pu pala sol qula atın atlanıp, qılıtsın qırlap, süñküsin sürétip sépér tsıqtı. Nétsé künnér yürédi, on éki kün, on éki tuñ yürédi.

Kélé yatsa pir qara köründi, pir taw yumurlanıp qarşı kélé yatırı. Értén turıp körgén, qara kélip yétti: qırq arşın poyı par ikén pir padır polup turdı. Pu padır soraǵan: 265 Yoliñ polsın! Qayda parasın? tédi. Pala éytti: Sépér tsıǵarǵa yürémin". Padır éytken: Tüşimdé pir hébér işittim: Témir-alıp tégén pala tûptı, yér yüsiné alıpını qoymas ikén, égerki yaşına tolsa, pala künina şonı öltürirgé parırmın, tégén.

Témir-alıp tégén pala éytken: Abışım, şol istép parǵan pala min polırmın, tégén. Sol padır éytken: Sin polsan, atışayıq! Témir-alıp éytken: Alışayıq ! Kél mında!" Témir-alıp pu 270 padır pilén üts kün, üts tün körüştilér: tos awaǵa utstı. Sol saǵatta Témir-alıp padır pu padırını alıp urdı yérgé poyısına, qılıtsın aldı anı pawaslaǵalı. Pu padır éytti: Palam, mini öltürmé! Miniñ pir qısım par, anı sana péréyin! tédi.

Témir-alıp anıñ qısın aldı, toy qıldı. Nétsé künnér soñ qula atın iyérlép, altı yerinén ayıl tartıp, qılıtsın qırlap, süñküsin sürétip tsıqtı Témir-padır.

275 Pir-éki künnér yürédi, pir üygé kélđi. Atsarǵa éşik yoq, qararǵa téşik yoq, polay şekilli pir üy polǵan ikén. Pir waqıt son kögürt kökrégén, aq pulutqa münip Taw-alıp kélé yatırı. Taw-alıp éytti: Sin né kişisin? tédi. Taw-alıp éytti: Min sini istép paramın. Şol yérdé atışmaq kérékmi, alışmaq kérékmi? tép soradı. Témir-alıp éytti: Alışmaq kérék, körüşéyik! tédi.

280 Şol yérdé yédi kün, yédi tün, körüştilér. Tamir-alıp Taw-alıpında yérgé urdı, qılıtsın aldı anı pawaslaǵalı. Taw-alıp anda éytti: Mini öltürma Miniñ üyimdé pir qısım par, anı saña péréyin! Anan Témir-alıp Taw-alıpınıñ qısın alıp, toy yasap, atqa münip tsıǵıp kitti.

285

Pir as waqıt son pir taş üygé kélđi, éşigi atsq turdı, itsindé Pulut-padıru yatırı. Pu üyniñ itsindé körüştilér. Tamir-alıp Pulut-padırnı yérgé urdı, qılıtsın aldı anıda pawaslağalı. Pulut-padır sıqtadı: Palam, mini öltürme! Min saña miniñki siludan pir silu qusımnı péréyin! tep éytti.

Témir-alıp pu qusnı aldı, toy quldı. Monnan arı üts qatını pilén atasının şéhérine qayttı. Atası şéhérine kélip pir üy qıldı. Üts qatınınan on éki pala tûptı. İndi pu palaları, atalarınan- inélerinén röksét alıp, alıplıq istép kittilér.

SÖZLÜK

abiş: amca	aqtsa: para	ay: ay
afitsér : subay	araqı: arakı, içki	aya: kardeş
ağa: büyük kardeş	arasınan: arasından	ayaq: ayak
ağats: ağaç	arğamaq: çevik, hızlı at	ayaqlı: ayaklı
ağa-ûl: abi-kardeş	arı: diğer	ayaq-qay: ön patiler
al-: al-	arşın: arşın	aylandır-: çevir-
alar: onlar	artınan : ardından	aylıq: aylık
alay: böyle	artıq: daha iyi	azıq: azık
aldır-: al-, çağır-, sordur-	as: az	azis: aziz
Alın: eğer	askér: asker	dérwiş : derviş
alıp: kahraman	aştaha: ejderha	duğa: dua
alıplıq : kahramanlık	astın: altına	é : e, seslenme ünlemi
alla: Allah	astında : altında	égérki: eğerki
altı: altı, sayı adı	astındağı: altındaki	éki: iki
altın: altın	aş: aş, yemek	ékintsi : ikinci
altına: altına, önüne	aşat-: yemek yedir-	él : ülke
altınday: altın gibi	aşıq: aşık	éligi: sonra
altmış: altmış	aştaha: ejderha	énéral: general
ana: ona	at: at hayvan	épkél-: alıp gel-, emret-
anan arı: ondan sonra	at: at	ér: erkek, koca
anan soñ : ondan sonra	at : ad, isim	értén: erken
anda: orada	ata : ata, baba	értési: ertesi
anı: onu	ata-iné : :anne-baba	éşik: kapı
anıñ: onun	atıl-: atıl-	éşlé-: işle-, yap-
annan: ondan	atış-: savaş-	ét-: et-
aña: ona	atlan-: atlan-	éwé: hava
appar-: getir-	atqıla-: ateş et-	Éydüké: kişi adı
aptır-: şaşır-	ats-: aç-	éyt-: söyle-
aq: ak	atsıl-: açıl-	gan: han
aqıllı: akıllı	atsıq: açık	Gérman: Alman
aqırında : sonunda	awa: hava	Grozniy: kişi adı
aqsılu: kişi adı	awırlan-: hastalan-	hayır: hayır

hébér: haber	kél-: gel-	kümiş: gümüş
hélék pol-: öl-	kélém: kilim	kün: gün
hém: hem	kéltir-: getir-	küts: güç
hér : her	kérék: gerek	Kütsim : kişi adı
höcim : hücum	kétir-: getir-	kütsli: güçlü
ılğa-: seç-	kéts: geç	küyéş: güneş
lwan: kişi adı	kim: kim	lékin: lakin
idi: idi	kingé: kime	mal: hayvan
ikén: iken	kir-: gir-	malay: çocuk
in- : in-, uğra-	kirü: geri	maniş : benim
indi: şimdi	kirüş: giriş	Maşa: bana
iné : anne	kis-: kes-	médrésé: medrese
ipteş: arkadaş	kismét : kismet	mén: ben
irkén: erken	kişi: kişi	mérgén: avcı
isé: ise	kit-: git-	mértébé: defa, kez
isi : kendisi	kit-: git-	mına: ile
isté-: iste-	kitsi : küçük	mında: burda
işit-: işit-	kitskénégené: küçükcene	mıñ: bin
it : et	kögürt: gök	min: ben
its: hiç	kök: gök	mini: beni
its: iç	kökré-: gürlé-, kükre-	miniñ: benim
its-: iç-	köm-: göm-	miniñki: benimki
itsindé : içinde	könül: gönül	miniñlé: benimle
itsiné: içine	köp: çok	minnén: benden
itsir-: içir-	kör-: gör-	miskin : miskin
iyébér- : gönder-	körös-: savaş-	muyın: boyun
iyér: eyer	körüş-: görüş-	mühétér: zavallı
iyérlé- : eyerle-	körmét ét-: hürmet et-	mün-: bin-
izénnés-: selamlaş-	körnédér: komutan	né: ne
izirt-: sarhoş et	körsét- : göster-	négé: niye
Japon : japon	körün- : görün-	némé: şey, ne
kawın: kavun	körüş- : görüş-	néntsék: nasıl
kébék: gibi	kös: göz	nérsé: hiç bir şey
kédér: keder		nétsé: kaç

nétsék : nasıl
O: o
oğı-: oku-
ol: o
oltır-: otur-
oltıs-: oturt-
on: on
On altı : on altı
on éki : on iki
oñ : sağ
oq : ok
Oqtiyabr : ekim
orin : yer
ortantsı : ortanca
ortasınan : ortasından
orus : rus
oşa- : benze-
otın: odun
otır-: otur-
öl-: öl-
öltir-: öldür-
ömir: ömür
pabay: yaşlı adam
padır: bahadır, yiğit
pağışla-: bağışla-
pait: yazar, şair
pal: bal
pala: bala
pala tap-: çocuk doğur-
palastar: halı, kilim
paliq: balık
paqır: bakır
par: var
par-: var-

Paraba : Baraba
pasar: pazar
paş: baş
paşla-: başla-
paşlu: başlı
patışa: padişah
paylıq: servet, mal
pék: pek
pér-: ver-
pés: beş
pés yüs : beş yüz
péwral : şubat
pılan: ile
pidé: fayda
pil-: bil-
pildir- : bildir-
pilén: ile
pilléhi: billahi
pir: bir
pirdén : birden
Pir-éki : bir iki
pirintsi : birinci
pis: biz
piské: bize
Pismilléhi: bismillah
pisni: bize
pisniñ : bizim
pistén : bizden
pişir- : pişir-
pişkén : olgunlaşmış
pit: bit
piyik: büyük
pol-: ol-
polay: böyle

Portartur: yer adı
poy: boy
pölik: bölük
pu: bu
Pu kün : bu gün
pul-: bul-
pulay: böyle
pulut: bulut
puran: boran
purin: burun
put: 16, 5 kg. ağırlık birimi
putaq: budak, dal
puyır-: buyur-
puyırıq pér-: emir ver-
Pürüş: kişi adı
püt-: bit-
püyük: büyük
qadaw : çivi
qahir: kafir
qal-: kal-
qalın: kalın
qalıq: halk
qaltıra-: titre-
qamışlıq: kamışlık
qan: han
qanış: han karısı
qaq: hak, allah
qaq: kuru, kurumuş
qar: kar, yağan kar
qara: kara
qara-: bak-
qara quş: kartal
qara téñis: karadeniz

qaraldı : karaltı, gölge
qaranğı:karanlık
qarındaş: kardeş
qarşı: karşı
qarşılıq: qarşılık
qart: yaşlı adam
qartsıq : nine
qas-: kaz-
qat: mektup
qatın: kadın
qatnaşıtsı: katılıcı
qayda: nereye
qayın: fidan
Qayır- :dert et-
qayt-: geri dön-
qazaq: Kazak halkı
Qazaqıstan: yer adı
qıl-: yap-
qılıts: kılıç
qır: kır
qırapast: kale
qırq : kırk
qıs : kız
qıysıq : kanbur
qızıl : kızıl
qol : el
qoldıq : koltuk
qorot : şehir
qoyan : tavşan
quandır- : sevindir-
qula : kula at
qulaqlı : kulaklı
qultır : kültür
qum : kum

qus- : kus-
qutlı : kutlu
quts : güç
quw- : kovala-
quyriq : kuyruk
quyriqlı : kuyruklu
réhim : rahim
résim : resim
révolütsiyé : devrim
riza pol- : razı ol-
röksét : ruhsat, izin
sağat : saat
saldat : asker
saman : zaman
saña : sana
saqla- : sakla-
sat- : sat-
saw : sağ
sébép : sebep
séksén : seksen
sépér : sefer
sılu : güzel
sındır- : kırdır-
sıqtadı: : ağla-, sızla-
Sibir : Sibir
sin : sen
Siniñ : senin
Sis : siz
smirné : hazrol
soğıs : savaş
soltan : sultan
Sonına : sonunda
soñ : sonra

soñğaraq : sonunda, tamamiyle
soq- : göm-, batır-
sora- : sor-
sös : söz
söyle- : söyle-
sunqar : şahin
sur-: çek-
sünkü : süngü
süök : kemik
süy- : sev-
şar : balon
şéhér : şehir
şékıllı : şekilli
şém : akşam
şol : şu
şunun : şunun
şunnan soñ : şundan sonra
tabaq : tabak
tağala : teala
tağı : ve, dahi
tal- : yorul-
tala : ova
tamır : kök
Tamir-alıp : kişi adı
tamtsı : damla
tañ : tan
tap- : bul-
taptıa : çiğne-, ez-
tarı : ilaç
taşla- : bırak-
taw : dağ
Taw-alıp : kişi adı
té- : de-

témir : demir	tsöl : çöl	wlast : devrim
Témir-alıp : kişi adı	tuñ : gece	yağa : sahil
ténis : deniz	tûp- : doğ-	yağımlı : nezaketli
térén : derin	tur- : dur-, kalk-	yağına : tarafına
térézé : pencere	tuşman : düşman	yağında : tarafında
tértlén- : dertlen-	tün : gece	yaltıra- : parla-
térya : derya, deniz	tünya : dünya	yaman : kötü
tés : tez	türli : türlü	yamannıq : kötülük
téşik : delik	tüş : düş	yaña : yine
tış : dış	tüş- : düş-	yañır : yağmur
til : dil	ûl : oğul	yañıs : yalnız
tiq- : dik-	ulı : büyük,ulu	yañıl- : yanıl-
tizém : dizim	ur- : vur-	yapon : Japon
toğan : doğan	usıraş- : karşılaş-	yapraq : yaprak
toğıs : dokuz	utsıraş- : karşılaş-	yaq : taraf
ton : elbise	uya : yuva	yaqşı : güzel
top : top, gülle	uyğıs- : uyandır-	yaqşılıq : iyilik
tos : toz	uzun : uzun	yar : yar, sevgili
toy : düğün	ünér : hüner	yarım : yarım
toy qıl- : düğün yap-	ür : sürü	Yarmaq : kişi adı
toy yasa- : düğün yap-	üsi : kendisi	yas : genç
tör : sandalye	üsimni. : kendimi	yas : yaş
tört : dört	üsiné : kendisine	yaşa- : yaşa-
törtintsi : dördüncü	üsinin : kendisinin	yat- : yat-
tsağır- : çağır-	üsininiki : kendisininiki	yaw- : yağ-
tsağırım : km	üsiné : kendine	yaz- : yaz-
Tsan-Mérgén : kişi adı	Üsléri : kendileri	yazıl- : yazıl-
tsaq : zaman	üstiné : üstüne	yazmış : kader
tsélék : kova	üts : üç	yé- : ye-
tsıgar- : çıkar-	üts yarım : üç buçuk	yédi : yedi, sayı ismi
tsıq- : çık-	ütsin : için	yémiş : yemiş, meyva
tsip : tersine	ütsintsisin : üçüncüsü	yéné : yine
tsirik : çeyrek	üy : ev	yér : yer
tsit : kenar	waqıt : vakit	yét- : yet-

yıgıl- : yıkıl-	yiñ- : yen-	yumurlan- : yuvarlan-
yıl : yıl	yiñil- : yenil-	yuqla- : uyu-
yılan : yılan	yobar- : yorul-	yurt : yurt
yır : yır	yol : yol	yür- : gez-, dolaş-
yırtsı : yırcı	yoq : yok	yüs : yüz, sayı ismi
yigirmé : yirmi	yoq ét- : yok et-	yüs : yüz, surat
yigit : yiğit	yörük : yörük	yüs- : yüz-

KAYNAKLAR

- ALKAYA, Ercan, Sibiryâ Tatar Türkçesi, Turkish Studies, Ankara 2008
- , Ercan, Sibiryâ Tatar Türkçesiyle Türkiye Türkçesi Ağızlarındaki Benzerlikler Üzerine Bir Değerlendirme, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 7/4, Fall 2012, p. 275-295 s.275
- , Ercan, Sibiryâ Tatar Türkçesiyle Güney Sibiryâ (Altay, Hakas, Tuva) Türk Lehçeleri Arasındaki Ortak Unsurlar, Turkish Studies, Volume 4/8 Fall 2009, s.277, (273-321)
- ARAT, Reşit Rahmeti, TEMİR, Ahmet, Türk Şivelerinin Tasnifi, Türk Dünyası El Kitabı, 2. C. Dil-Kültür-San'at, TKAE Yay., Ankara 1992, s.230
- BACANLI, Eyüp, Çulım Türkleri Ve Dilleri, Tehlikedeki Diller, C.1. S.1. Kış / Winter 2012, s.67-84
- BAYAT, Fuzuli, Türk Dili Tarihi, (Başlangıçtan Günümüze Kadar Türk Dili) Ankara 2003, s.184
- BENZİNG, Johannes - MENGES, Karl Heinrich, "Türk Dillerinin Sınıflandırılması", Tarihî Türk Şiveleri, Çev. Mehmet Akalın, TKAE Yay., Ankara, 1998, s. 1-14
- BOZKURT, Fuat, Türklerin Dili, KB.. Yay., Ankara 1999
- CSÁKÍ, Evá, Karaçayca Söz Varlığının Karakteristik Özellikleri Üzerine Tehlikedeki Diller Dergisi/Journal of Endangered Languages TDD/Jofel, 2012 Kış / Winter, s. 47-56
- DEMİR Nurettin - YILMAZ, Emine, "Ural-Altay Dilleri ve Altay Dilleri Teorisi", Türkler, C. 1, (Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 394 - 402
- DİMİTREVA, L. B, "Materialı po Folklorı Barabinskıh Tatar II", Studia Et Acta Orientalia VII, Bucarest 1968, s. 167-185
- DÍÓSZEGİ, V., Baraba Türklerinin İslâm Öncesi Şamanizm İnancı Ve Bazı Etno-Genetik Sonuçlar,(Çev: Elif Demir), Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, S. 32, Kış 2004, s.229 (229-240)
- GÜNAY, Ünver, Türk Dünyasında Kronolojik Sistemler, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi S.20 Yıl : 2006/1 s. 239-272
- HACİZADE, Naile, Baraba Tatarları Ve Onların Dil Özellikleri, Sosyal Bilimler Dergisi, S.8, 2002 s. 205-214
- <http://newasp.omskreg.ru/amp/tihonov/site4.htm#punct8>

http://turkoloji.cu.edu.tr/SESLER/sesler_gec.asp, Türkçede Sesliler, Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi

http://www.nsu.ru/ip/s_tatars.php

HYO JOUNG, Kim, "Oduncu ile Peri Kızı" Kore Halk Hikâyesindeki Hayvan Motifleri Üzerine, *International Journal of Central Asian Studies*, Volume 11, 2006 s. 171-186

HYO-JOUNG, Kim, "Baraba Türklerinin Jestey Möngö Masalındaki Mitolojik Motifler Üzerine", *Bilig*, Kış / 2004, Sayı: 28, Ankara 2004, s. 43-57.

ÖLKER, Perihan, Birince Kelimesi Üzerine, Selçuk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S.23, 2008, s. 99-109

ÖZKAN, Nevzat, Türk Dilinin Yurtları, Akçağ Yay. Ankara 2001

-----, Nevzat, Türk Dünyası Nüfus, Sosyal Yapı, Dil Edebiyat, Geçit Yay. Kayseri 1997

POPPE, Nicholas, Altay Dillerinde Çokluk Ekleri, Çev : Caner Kerimoğlu, Dil Araştırmaları Dergisi S. 2 S.102Bahar 2008, s. 93-110

ŞAHİN, Erdal, Bati Sibiryaya Tatarlarının Hayatını Konu Edinen İlk Roman: İrtiş Tañnari (İrtiş Tanları), Türk Dünyası Araştırmaları, S. 159, İstanbul, Aralık 2005, s. 165-171

TAVKUL, Ufuk, Türk Lehçelerinin Sınıflandırılmasında Bazı Kriterler, Kırım Dergisi, 12 (45), 2003, s. 23-32

TEKİN, Talat, Türk Dillerinde Öncese y- Türemesi, Türk Dilleri Araştırmaları 4, 1994, s. 51-66

TOPSAKAL, İlyas, Türk Tarihi Açısından Sibiryaya'nın Kısa Tarihi (Başlangıçtan XVI. Yüzyıla Kadar) *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 6/1 Winter 2011, s. 1801-1820

UYANIK, Osman, Urum Türkçesinin Türk Dili Sınıflandırmalarındaki Yeri, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S.27, 2010, s.45-56

YUSUPOV, Ferit, Tatar Türkçesi Ağızlarında Gelecek Zaman, *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 7/1 Winter 2012, s. 131-152

ZEYNALOV, Ferhat, Türk Dialektlerinin Tasnifi Ve "Halaç Dili Grubu" Meselesi, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal of Turkish World Studies*, C. VII, S.1, İzmir 2007, s. 207-217

KISALTMALAR

Ar. : Arapça

ET. : Eski Türkçe

Far. : Farsça

Rus. : Rusça